

ЯК ПРОТИДІЯТИ ВПЛИВУ РОСІЙСЬКИХ НАРАТИВІВ НА ШКОЛЯРІВ

Збірник
інформаційно-методичних матеріалів

Як протидіяти впливу російських наративів на школярів. Збірник інформаційно-методичних матеріалів / К. Рашевська, В. Потапова, О. Мокрогуз, К. Корнієнко; за заг. ред. О. Волошенюк, В. Потапової. — К.: Громадська організація «Центр громадянської просвіти “Альменда”», 2024. — 78 с.

Авторки/автори:

Катерина Рашевська (розділ 1, ч. 1.1, розділ 2, ч. 2.4),

Валентина Потапова (розділ 1, чч. 1.2, 1.3; розділ 2, чч. 2.1, 2.2),

Олександр Мокрогуз (розділ 2, ч. 2.3),

Ксенія Корнієнко (розділ 2, ч. 2.4).

Редакторка: **Юлія Шекет**

Дизайн: **Максим Афанасєв**

Збірник інформаційно-методичних матеріалів **«Як протидіяти впливу російських наративів на школярів»** підготовлений Центром громадянської просвіти «Альменда» в рамках проекту «Дитинство без кайданів. Протистояння впливу окупації».

Збірник включає матеріали проведення експрес-курсу для вчителів і вчительок щодо педагогічних особливостей протидії російським наративам та їх подолання в контексті сприяння демократичним цінностям і терпимості в реінтеграційних процесах.

Матеріали експрес-курсу для вчителів «Педагогічна майстерня. Як протидіяти впливу російських наративів на школярів» можуть стати частиною реалізації ідей і принципів, закладених у Плані заходів з реалізації Концепції громадянської освіти в Україні, а також у Плані заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

Проект реалізується за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Чеської Республіки у рамках Transition Promotion Program. Погляди, викладені у цьому матеріалі, належать авторам і не відображають офіційної позиції МЗС Чеської Республіки.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ	5
1.1. Захист прав дитини на окупованих територіях: український контекст	6
1.2. Російські наративи як комплекс системних педагогічно-виховних впливів, спрямованих на «перевиховання» українських школярів в окупації	12
1.3. «Постправда» в умовах збройної агресії РФ	20
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ	27
2.1. Методична розробка конспекту заняття «Російсько-українська війна через “окуляри” Міжнародного гуманітарного права. Захист цивільного населення»	28
2.2. Методичні вправи щодо подолання пропагандистського впливу російських наративів	42
2.3. Методичні вправи щодо розвитку навичок декодування пропаганди	58
2.4. Практичні завдання і кейси, пов’язані з захистом прав дитини на окупованих територіях: український контекст	64
КОРИСНІ МАТЕРІАЛИ І ЛІТЕРАТУРА	74

ПЕРЕДМОВА

Збройна агресія Росії проти України триває понад десять років, її наслідком стала тимчасова окупація частини території країни і масштабна (особливо з 2022 року) внутрішня міграція населення: люди, рятуючись від війни, виїжджали до безпечних регіонів України або за кордон.

Успішні дії ЗСУ у 2022–2023 роках дозволили зменшити площу територій, захоплених агресором, і звільнити мешканців Київської, Харківської й частини Херсонської областей. Проте, близькість бойових дій і постійні обстріли Харківської, Запорозької й Херсонської областей, на жаль, вимушують населення до виїзду.

Однією зі вразливих груп із тих, хто зазнав окупації, є українські діти. Вони стають об'єктами цілеспрямованого «російського державного перевиховання». «Перевиховання» ведеться через російське освітнє середовище, де діти змушені навчатися за російськими стандартами, програмами, навчальними матеріалами. Також широко розгорнута російська система «патріотичного виховання», яка має на меті формування російської громадянської ідентичності, впровадження російських традиційних цінностей, мілітаризацію свідомості й лояльне ставлення до воєнних дій, розв'язаних Росією на території України.

Крім того, діти, які перебувають на підконтрольній українській владі територіях, але близьких до російського інформаційного поля (сигнали радіо і телебачення, блоги тощо), також є «групою ризику» для російського ІПСО.

Саме тому питання подолання впливу російських наративів є чи не найбільшим викликом російсько-української війни. Тож усувати вплив російської пропаганди необхідно, разом із правовими, економічними, соціальними заходами, через комплекс заходів когнітивної деокупації в освітній сфері.

Ураховуючи те, що вчительство України — найактивніший прошарок українського суспільства, який може приєднатися до протидії російським наративам і їх подолання, виникла необхідність проведення широкого навчання.

Громадська організація «Центр громадянської просвіти “Альменда”» спільно з експертами з Міжнародного гуманітарного права та медіаекспертами розробила експрес-курс для вчителів щодо педагогічних особливостей протидії російським наративам і їх подолання в контексті сприяння демократичним цінностям і терпимості в реінтеграційних процесах.

Збірник інформаційно-методичних матеріалів «Як долати вплив російських наративів на школярів» складається з двох розділів. Перший розділ включає інформаційно-теоретичні матеріали щодо особливостей правового становища дітей як окремої категорії постраждалих від збройного конфлікту, складу й елементів окупаційного режиму в сфері освіти, а також інструментів і механізмів перевиховання українських дітей. Матеріали другого розділу спрямовані на надання освітянам практичних інструментів під час навчального й виховного процесів щодо подолання впливу російських наративів серед школярів.

РОЗДІЛ 1.

ІНФОРМАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ

1.1. ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Катерина Рашевська,

докторка філософії в галузі міжнародного права

експертка Регіонального центру прав людини (RCHR),

членкиня Міжсвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні,

Експертної ради Bring Kids Back UA

Особливості правового статусу дитини у воєнний час: гарантії і захист від посягань

У період збройних конфліктів міжнародне гуманітарне право забезпечує дітям як загальний захист, передбачений для цивільних осіб, які не беруть участі в бойових діях, так і спеціальний захист, враховуючи їхню особливу незахищеність і беззбройність. Діти мають право на окрему матеріальну допомогу й посилений захист. Міжнародне гуманітарне право не вживає терміна «неповнолітній», адже вік повноліття у різних країнах різний. Проте воно передбачає окремі додаткові гарантії для новонароджених, для дітей до п'ятнадцяти років і для тих, хто не досяг вісімнадцяти років.

Від початку конфлікту супротивні сторони можуть створювати на власних територіях, а в разі потреби на окупованих територіях, санітарні й безпечні зони та місцевості, організовані так, щоб убезпечити від наслідків війни поранених і хворих, людей з інвалідністю, людей похилого віку, дітей до 15 років, вагітних жінок і матерів з дітьми до 7 років (ЖК-IV ст. 14).

У разі присутності дітей-іноземців на території однієї з супротивних сторін, діти до 15 років, вагітні жінки та матері з дітьми до 7 років користуються перевагами так само, як і громадяни супротивної держави (ЖК-IV, ст. 38.5).

На окупованій території окупаційна держава повинна забезпечити звичну діяльність установ, яким доручено виховання й освіту дітей. Вона у жодному разі не може змінювати їхнього цивільного статусу, чи зараховувати до залежних від неї формувань або організацій. У разі, якщо місцеві установи не спроможні виконувати свої функції, окупаційна держава має вживати заходів щодо утримання й навчання дітей-сиріт або дітей, розлучених внаслідок війни зі своїми батьками; навчання повинні проводити, за можливості, вчителі їхньої національності, мови й релігії. Держава, що окупує, не повинна ускладнювати застосування преференційних заходів щодо харчування, медичного догляду й захисту від дії війни, які могли бути ухвалені до окупації щодо дітей віком до 15 років, вагітних жінок і матерів з дітьми до 7 років (ЖК-IV, ст. 50). Окупаційна держава не може направити на примусові роботи молодших за 18 років (ЖК-IV, ст. 51).

За всіх обставин дитині гарантовано право на захист її культурного середовища, виховання й освіти (ЖК-IV, ст. 51), виконання релігійних обрядів (ЖК-IV, ст. 24 та 50).

Для уникнення зловживань, більш ніж імовірних у ситуації війни, передбачені правила, що регламентують умови всиновлення й евакуації дітей (ДП-I, ст. 78). Сторони, які перебувають у конфлікті, повинні сприяти возз'єднанню розлучених війною сімей і підтримувати діяльність організацій, які присвячують себе цій справі (ЖК-IV, ст. 26; ДП-I, ст. 74; ДП-II, ст. 4.3b). Вони також зобов'язуються заснувати в себе бюро й агенції з розшуку (ЖК-IV, ст. 136).

Крім спеціального захисту, наданого дітям міжнародним гуманітарним правом, щодо них і далі діють норми міжнародного права прав людини, зокрема Конвенції ООН про захист прав дитини. У разі окупації території переважну більшість прав і свобод, передбачених у згаданих міжнародних договорах, зобов'язана гарантувати окупаційна держава.

Проте, Російська Федерація протиправно поширила на окуповані території України власне законодавство. Це вплинуло на нав'язування українським дітям громадянства держави-агресора, знищення української системи освіти та заміну її російською. Більше того, Росія послідовно й систематично імплементує політику викорінення національної ідентичності дітей з окупованих територій, індоктринуючи та милітаризуючи їх, зокрема за допомогою розгортання мережі так званих військово-патріотичних рухів (наприклад, «Юнармія», «Південь Молодий», «Рух Перших» тощо) і таборів перевиховання. Неможливо вільно висловлювати свої погляди, передавати й отримувати інформацію без російської пропагандистської складової під контролем РФ. Росія маніпулює вразливістю дітей, батьків, працівників освіти, чинить на них психологічний і фізичний тиск — що, врешті, не відповідає ні найкращим інтересам дітей, ні спеціальному захисту, який вони мають у ході збройного конфлікту.

Серйозні порушення проти дітей, вчинені в ході збройного конфлікту. Український контекст

Резолюції Ради Безпеки ООН 1261 (1999), 1882 (2009), 1998 (2011) і 2225 (2015) визначають шість серйозних порушень проти дітей під час збройних конфліктів:

- 1 вербування і використання дітей;
- 2 вбивства й каліцтва дітей;
- 3 зґвалтування й інші форми сексуального насильства проти дітей;
- 4 напади на школи, лікарні й захищених осіб, які пов'язані з ними;
- 5 викрадення дітей;
- 6 відмова у доступі до гуманітарної допомоги.

Ці порушення водночас є міжнародними злочинами, які не мають строків давності, і залежно від обставин вчинення кваліфікуються як геноцид, воєнні злочини або злочини проти людяності.

На жаль, зовсім не кожне порушення прав українських дітей належно відображається у Щорічному звіті Спеціального представника Генерального секретаря з питань дітей та збройних конфліктів перед Генеральною Асамблеєю. Головною проблемою є підтвердження значно меншої кількості вчинених серйозних порушень. Наприклад, на платформі «Діти війни» йдеться про 592 вбиті росіянами дитини, а у згаданому Звіті зафіксовано лише 80. Крім того, Спе-

ціальний представник не бере до уваги окупований Кримський півострів, хоча серйозні порушення прав дитини вчиняються там з 2014 року. Насамкінець, тлумачення деяких порушень значно застаріло й не відображає природи злочинів, вчинених проти дітей у ході збройного конфлікту. Наприклад, щонайменше, у разі окупації території супротивна держава часто воліє вчиняти не фізичні, а ідеологічні атаки на школи, прагнучи використати заклади освіти й навчальний процес для виховання власних патріотів і нових солдатів.

На національному рівні нагляд за проведенням досудового розслідування у формі процесуального керівництва веде Офіс Генерального прокурора. На сьогодні було ініційовано кримінальні провадження щодо 3867 кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройною агресією РФ, вчинених стосовно дітей і у сфері охорони дитинства, з яких 2322 — за фактами збройного нападу на установи й заклади для дітей.

Із початку повномасштабного вторгнення російських військ на територію України внаслідок нападів російських збройних сил і вчинення Росією воєнних злочинів стосовно дітей за період із 24.02.2022 по 19.11.2024 постраждало 2294 дітей, з них 592 загинуло, а 1702 було поранено.

Від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, постраждало щонайменше 16 дітей, з яких 15 дівчат і один хлопець.

За фактами втягнення 5 неповнолітніх військовослужбовцями збройних сил РФ у збройний конфлікт розпочато 5 кримінальних проваджень (Донецька, Запорізька, Київська, Харківська й Чернігівська області).

За даними інформаційного порталу «Діти війни», щонайменше 19 546 дітей влада РФ незаконно депортувала чи примусово перемістила на тимчасово окуповані території.

Як порівняти тимчасово окуповані території, то з тих випадків, про які стало відомо, з Донецької області тимчасово депортовано/переміщено 9683 дітей, із Запорізької — 1514, із Луганської — 947, із Харківської — 137, із Херсонської — 1597, із Київської — 1. Також за період з 24 лютого 2022 року по 14 травня 2024 року зареєстровано 9380 кримінальних проваджень за фактами зникнення безвісти 14 382 цивільних осіб, з яких 2784 дитини. Станом на 14 травня 2024 року місцезнаходження 1937 дітей не встановлено.

Згідно з інформацією на запит Уповноваженого, наданою офісом Генерального прокурора, у період з 22 лютого 2022 року по 01 червня 2024 року зруйновано та пошкоджено 3213 навчальних та виховних закладів (Вінницька область — 1, Дніпропетровська — 132, Донецька — 651, Житомирська — 58, Запорізька — 209, Київська — 224, Кіровоградська — 2, Луганська — 174, Львівська — 16, Миколаївська 401, Одеська — 34, Полтавська — 16, Рівненська — 1, Сумська — 148, Харківська — 635, Херсонська — 380, Чернігівська — 62, і в місті Києві — 68).

Із моменту повномасштабного вторгнення Росії на територію України ворожі снаряди пошкодили 1370 медзакладів, ще 184 об'єкти були зруйновані вщент.

Національна поліція порушила 74 кримінальних провадження щодо обстрілу окупантами евакуаційних колон; зафіксовано 45 таких обстрілів, загинули 33 людини, з них п'ятеро дітей.

Міжнародні злочини проти дітей: документування елементів і притягнення винних до відповідальності

Діти історично недостатньо представлені або ж узагалі відсутні в міжнародній кримінальній юстиції. Лише в Міжнародному кримінальному суді (далі — МКС) поступово розвивається (перша політика — 2016 рік, оновлена — 2023 рік) підхід до розслідувань і судового переслідування з урахуванням інтересів дитини та її досвіду.

Взаємодія з окремою дитиною залежить від її здібностей, згоди й найкращих інтересів. При цьому Офіс Прокурора МКС активно намагається залучати дітей у процес, щоб краще розуміти, яким чином вони стають об'єктами злочинів за Римським статутом і якого вони зазнають впливу.

Усі злочини за Римським статутом можуть бути скоєні проти дітей або зачіпати їх. Конфлікти впливають на дітей різними способами залежно від особистих характеристик, серед яких вік, стать, інвалідність, етнічна приналежність, релігія, місце проживання й рівень освіти. Протистоячи традиційно однорідному погляду на дітей, МКС намагається відображати неоднорідність і адаптуватися до питань, пов'язаних із міжсекційністю, різними етапами розвитку дітей та їхніми можливостями, що змінюються.

Розслідування різних ситуацій, зокрема в Афганістані, Бангладеш/М'янмі, Дарфурі, Судані й Державі Палестина, включають розслідування та кримінальне переслідування злочинів проти дітей і злочинів, які зачіпають їх. Значних успіхів у реалізації підходу, дружнього до дитини, в МКС було досягнуто, наприклад, стосовно звинувачень у незаконній депортації та примусовому переміщенні дітей у ситуації в Україні. 17 березня 2023 року за ці діяння ордери на арешт отримали Президент РФ Володимир Путін та його Уповноважена з прав дитини Марія Львова-Бєлова.

Що стосується українського контексту, Кримінальний процесуальний кодекс містить ряд норм щодо участі дитини у кримінальному провадженні в різних процесуальних статусах, що відображають підходи ювенальної юстиції та правосуддя, дружнього до дитини, викладені, зокрема, у Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротської конвенції), Конвенції про права дитини, Директиви 2012/29/EU про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочину, а також заміну Рамкового Рішення Ради Європейського Союзу 2001/220/JHA від 25 жовтня 2012 року; Директиви (ЄС) 2016/800 Європейського Парламенту і Ради про процесуальні гарантії для дітей, які є підозрюваними або обвинуваченими у кримінальному провадженні, від 11 травня 2016 року та ін.

Для імплементації підходу, дружнього до дитини, має бути створене інституційне середовище, яке сприяє ефективному розслідуванню та судовому переслідуванню злочинів проти дітей і злочинів, які зачіпають їх, зокрема за допомогою найму, навчання, зовнішньої співпраці та змістовної реалізації, моніторингу й оцінки. Офіс Генерального прокурора України з цією метою реалізує Дорожню карту на 2023–2024 рік щодо імплементації підходу, дружнього до дитини. Проте, досі викликає складнощі різниця в захисті неповнолітнього як порушника та як свідка чи потерпілого. Крім того, часто дитина має взагалі нерегульований процесуальний статус — «особа, запрошена для надання інформації».

Запобігання порушенням прав дитини в ході збройного конфлікту: чи існує дієвий механізм?

Попри прогрес, досягнутий протягом багатьох років, у виконанні порядку денного щодо дітей і збройних конфліктів, — стосовно дітей і далі чинять серйозні порушення в усьому світі із загрозливою швидкістю, що свідчить про незмінну важливість зусиль із запобігання цим порушенням. У 2023 році масштаби насильства щодо дітей в умовах збройного конфлікту вкотре зросли на 21%.

Ефективне запобігання насильству вимагає стратегічного та проактивного підходу на локальному, національному, субрегіональному, регіональному і глобальному рівнях, спрямованого на всі потенційні ризики для дітей. При цьому слід звернути увагу на ті ланки суспільства, де діти взаємодіють найдовше, зокрема — на родину й школу. Це значно актуалізує роль учителів і вчительок у запобіганні серйозним порушенням прав дитини. На практиці це означає:

- 1 проаналізувати, де можна встановити тісні зв'язки в класі й у школі, щоб з урахуванням віку та статі запобігати порушенням і реагувати на них, а також усувати фактори ризику для дітей, такі як булінг, кібернасильство, торгівля людьми, транскордонні вербування й використання дітей;
- 2 вивчити, як держава, міжнародні організації та неурядовий сектор можуть допомогти школам і громадам у зміцненні їхньої спроможності захищати дітей і запобігати порушенням і жорсткому поводженню з дітьми;
- 3 запропонувати рішення для більш систематичного звітування про ознаки раннього попередження, про появу або раптову ескалацію насильства щодо дітей, а також запропонувати способи моніторингу їхньої динаміки.

На глобальному рівні притягнення винних до відповідальності може збільшити вартість недотримання міжнародного права і в такий спосіб сприяти стримуванню майбутніх порушень. З цього погляду необхідно ширше використовувати санкції для боротьби з безкарністю за порушення прав дитини.

Існують інші засоби сприяння превенції, серед яких міжнародні ініціативи, такі як Декларація безпечних шкіл, Паризькі принципи та Ванкуверські принципи. У тому ж ключі держави можуть підкреслити важливість посилення імплементації Конвенції ООН про права дитини й еволюційного тлумачення наявних серйозних порушень, вчинених проти дітей у ході збройних конфліктів.

Вплив війни на дітей і місце дитини в миробудівних процесах

Кожна п'ята дитина у світі страждає від війни. В умовах війни діти є найбільш вразливою групою. Втрачаючи безпечне оточення, вони страждають від переміщення, втрати дому та членів сім'ї, а також від розлуки з батьками, від яких залежить їхнє виживання, і це залишає тривалі наслідки для їх розвитку та зростання, які зберігаються навіть у дорослому віці.

Оскільки діти й підлітки ще перебувають на стадії розвитку, як фізичного, так і психологічного, їхнє здоров'я під час війни зазнає серйозного негативного втручання. Сьогодні дітей вбива-

ють або жорстоко катують, інші — отримують серйозні поранення, іноді залишаються з інвалідністю. Нерідкі випадки, коли дітей вербують в армію, де вони більше ризикують отримати поранення або поранити інших. Під час війни батьки зазвичай стурбовані суто виживанням і приділяють менше уваги власним дітям, яким залишається самим осмислювати несприятливі події.

Руйнування, бідність і насильство створюють порочне коло. Інфраструктура зазвичай зруйнована, навчання в школах ускладнюється і часто переходить на дистанційну форму або ж узагалі припиняється. Обмеження доступу до шкіл не тільки шкодить освіті та працевлаштуванню, а й позбавляє дітей одного з найважливіших факторів захисту.

Війна також має руйнівний вплив на психічне здоров'я та благополуччя дітей. За оцінками ЮНІСЕФ, 1,5 млн дітей піддаються ризику депресії, тривоги, посттравматичного стресового розладу й інших проблем психічного здоров'я з потенційними тривалими наслідками.

На жаль, діти й молодь зазвичай розглядаються як об'єкти насильства. Вони не ідентифікуються як повноцінні актори в розбудові миру, і не визнаються такими, що відіграють активну роль у подоланні насильства. В ООН уряди заохочують залучати молодь до розробки політик за допомогою консультацій з молодіжними організаціями й делегаціями на форумах ООН. ООН спонукає держави, що конфліктують, розглядати молодь як важливих партнерів громадянського суспільства, для реконструкції та розвитку. Зокрема, це було визнано після ухвалення Резолюції 2250 Радою Безпеки в 2015 році. Серед основ програми ООН «Молодь, мир і безпека» — зобов'язання забезпечити участь молоді в запобіганні й розв'язанні конфліктів, попередженні насильства і сприянні соціальній єдності. Нині Україна, як ніколи раніше, потребує відображення згаданих підходів ООН в національній політиці реінтеграції й відновлення миру.

1.2. РОСІЙСЬКІ НАРАТИВИ ЯК КОМПЛЕКС СИСТЕМНИХ ПЕДАГОГІЧНО-ВИХОВНИХ ВПЛИВІВ, СПРЯМОВАНИХ НА «ПЕРЕВИХОВАННЯ» УКРАЇНСЬКИХ ШКОЛЯРІВ В ОКУПАЦІЇ¹

Валентина Потапова,

керівниця напряму національної адвокатури

ГО «Центр громадянської просвіти “Альменда”»,

експертка з медіаосвіти, медіапедагогиня

На тимчасово окупованих територіях РФ застосовує цілеспрямовану політику знищення української ідентичності дітей². Частиною цієї політики є впровадження російських стандартів освіти на окупованих територіях, що суперечить зобов'язанням держави-окупанта поважати право дитини на збереження індивідуальності³.

Один із типових інструментів соціального інжинірингу — поширення через систему освіти у суспільній свідомості провладних ідеологічних наративів, що дозволяє формувати необхідну для влади соціальну позицію, світогляд, цінності й переконання. Як зазначає відомий експерт із комунікативних технологій Георгій Почепцов, наратив — це комплексний фрейм, когнітивна структура, що впорядковує світоглядно-подієві уявлення людини про світ⁴.

Наративи в головах учнів стають тим ідеологічним базисом, на якому постає особиста модель світу, складниками якої є уявлення людини про те, *хто її ворог і хто друг*, які її життєві цілі, що її очікує.

Наративи, що ними «прошитий» зміст шкільної освіти, відіграють вирішальну роль у трансляції учням знань про події та явища. Завдяки ним акумулюється і зберігається колективна пам'ять, удосконалюється уявлення людини про свою ідентичність і культурну самобутність суспільства в цілому⁵.

Серед наративів дослідники визначають «гранд-наратив»⁶, який формує наш світогляд, наше сприйняття світу, історії та соціальних процесів. **Гранд-наративи вкрай важливі для розуміння індивідами власної ідентичності**, власного місця в історії та власної ролі в суспільстві. Вони впливають на наше бачення минулого, теперішнього і майбутнього, формують наші цінності, переконання й орієнтири.

1 За матеріалами дослідження «Підручник і війна: навчальна література РФ на окупованій території як інструмент знищення ідентичності українців»: <https://almena.org/doslidzhennya-pidruchnik-i-vijna-navchalna-literatura-rf-na-okupovaniy-teritorii-yak-instrument-znishchennya-identichnosti-ukrainciv/>

2 <https://almena.org/rosijska-sistema-znishchennya-identichnosti-ukrainskix-ditej-na-tot-sxema/>

3 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

4 <https://archive.org/details/Politychna/page/n475/mode/2up?view=theater>

5 <https://termin.in.ua/naratyv/>

6 <https://termin.in.ua/naratyv/>

Саме гранд-наративи репрезентовані в стратегіях і концепціях патріотичного виховання Російської Федерації та інших дотичних до них нормативних документах. І саме вони, *через маніпуляцію свідомістю та підтримку домінування ідеології країни-окупанта, створюють загрозу знищення української ідентичності у школярів, жителів тимчасово окупованих територій.*

Автори дослідження «Підручник і війна: навчальна література РФ на окупованій території як інструмент знищення ідентичності українців» проаналізували зміст 23 підручників⁷ і виокремили *російські провладні наративи*, що їх через систему шкільної освіти впроваджують на тимчасово окупованій території для формування «громадянських почуттів» і «*перевиховання*» українських школярів, *себто переконання їх у тому, що вони є «росіянами», на прищеплення їм безапеляційного «російсько-громадянського» типу мислення.*

Це такі наративи:

- «Російський етнос і його культура — складники багатонаціональної російської нації, що об'єднують»;
- «Твоя країна — Росія, твій народ — російський»;
- «Українські діячі насправді постаті російської історії та культури»;
- «“Русский язык” — єдиний великий інструмент міжнаціонального спілкування»;
- «Порушення єдності багатонаціонального народу РФ загрожує її територіальній цілісності»;
- «Братерство та єдність російського народу»;
- «Держава Давня Русь — російська держава»;
- ототожнення СРСР і РФ;
- «Надважливо бути патріотом Росії»;
- «Політика колонізації сприяла збільшенню та зміцненню держави»;
- «Відстоювання власних національних прагнень — націоналізм, потурання геноциду, фашизм»;
- «Націоналізм — антитеза патріотизму»;
- мілітаризація / міфологізація / героїзація війни;
- «Екстремізм, тероризм і фашизм — загроза РФ і світу»;
- протиставлення РФ/Росії «колективному Заходу» і США;
- «Велич Росії» та її «особлива місія»;
- формування позитивного ставлення до керівництва РФ / «СРСР» як до уособлення держави;
- формування позитивного ставлення до «російської православної» церкви;
- формування позитивного ставлення до «сильної держави / влади», до диктатури;
- «Влада — це необхідний тотальний контроль над громадянами».

⁷ Зазначені підручники вилучені із закладів освіти Харківської області, постановою прокурора Офісу Генерального прокурора їх визнано речовими доказами, що на них ухвалою слідчого судді накладено арешт. Наразі досудове розслідування за вказаними вище фактами триває.

Виявлені наративи підтвердили висновки досліджень **«Шкільна освіта: прихована зброя РФ проти України»⁸** та **«Історія України в російських шкільних підручниках з історії»⁹**.

Частина наративів об'єднується в т. зв. кластер формування «загальноросійської ідентичності». Основою для формування «загальноросійської ідентичності» є наративи про братні народи, про існування історичних і культурних зв'язків з Росією, в яких саме вона відіграє головну роль. РФ також зображена єдиною й одноосібною спадкоємицею Русі, і всі надбання останньої — об'єкти культурної спадщини, діячі й їхні досягнення — буцімто теж належать Росії. У змісті цього наративу є принциповим питання мови, оскільки лише російська мова нібито виконує об'єднувальну роль для братніх народів, їхніх культур та традицій — *«скріплює братерську сім'ю»*.

Наратив «загальноросійської ідентичності» логічно вмонтований у наратив про патріотизм. Усі люди, які проживають на території РФ та під її контролем, позиціонуються як носії російської ідентичності. З цього «логічно» випливає так званий *«священний обов'язок російської людини»* — захищати «батьківщину» зі зброєю в руках на військовій службі.

Особливо вартий уваги наратив *«російська мова — велика та єдина для міжнаціонального спілкування»*. Взагалі питання мови є принциповим у змісті цього наративу, оскільки лише російська мова нібито виконує роль, що консолідує, у питанні об'єднання «братніх народів», їхніх культур і традицій — *«скріплює братерську сім'ю»*. Більш того, у підручнику для 11 класу з'являється твердження щодо «російської мови як мови народу, що утворює державу» (рос. — «русского языка как языка **государствообразующего народа**»). Тут варто зауважити, що неологізм «государствообразующий народ» взято з оновленої 2020 року Конституції РФ, його можна тлумачити так, що «такою, що утворює державу» є та сукупність громадян, для яких ця мова рідна, які нею спілкуються. Тоді цілком доречною є теза щодо захисту «російськомовного населення» (рос. — «русскоговорящего населения») на території України як «виправдання» російської агресії проти України.

Інший кластер наративів можна умовно визначити як «героїзація війни». Для формування позитивного ставлення українських дітей до військової служби в РФ наводиться безліч прикладів «військової звитяги», російська армія героїзується, їй приписують високоморальні чесноти. Окрім того, дітям розповідають про переваги служби у збройних силах РФ, вихваляють її престиж і гарантії, що чекають на тих, хто вступить до лав російської армії. Це має виробити в дитини ставлення до армії як до надзвичайно сприятливого середовища для формування особистості і до армійської служби як слушного варіанту життєвого сценарію.

Для легшого навернення дітей до постулатів агресивної зовнішньої політики РФ у навчальних матеріалах подано інформацію, що доводить припустимість, а часом навіть необхідність територіальної експансії Росії та розширення її кордонів заради «процвітання могутньої держави».

Варто зауважити, що загарбання чужих територій, описане в шкільних підручниках як легітимне явище, завжди має пояснення. Витоки таких обґрунтувань — або «сива минувшина», або «історична необхідність». Територіальні надбання Російської імперії наприкінці XVIII століття подано як повернення земель, «що входили до складу Русі за перших Рюриковичів». Себто у

8 <https://rchr.org.ua/analytics/shkilna-osvita-pryhovana-zbroya-rf-proti-ukrayiny/>

9 <https://almenda.org/wp-content/uploads/2023/02/Analitichnyy-ohlyad-Istoriya-Ukrayiny-v-rosiyskykh-shkilnykh-pidruchnykh-z-istoriyi.pdf>

школярів формується переконання, нібито Росія повертала насправді «своє», колись втрачене. Територіальні зміни, описані у шкільних підручниках, репрезентовані передусім як «входження», «приєднання». Ці наративи теж здатні сформувати в українських дітей позитивне ставлення до російської армії, виправдати імперіалістичну політику РФ в цілому та у реаліях збройної агресії проти України.

Група наративів «Формування позитивного ставлення до керівництва РФ / “СРСР” та держави», «Формування позитивного ставлення до “сильної держави” / влади, до диктатури», «Влада — це необмежений і необхідний контроль над громадянами», «Формування позитивного ставлення до “російської православної церкви”» має на меті формувати в учнів на окупованих територіях повагу до будь-яких дій влади, уявлення про «божественне» походження влади — і головне, вимагає від населення сліпого підпорядкування владі. Будь який прояв «суб’єктності» громадян розглядається або як прояв екстремізму, націоналізму, або як намагання нашкодити «великому російському народові».

Красномовним доказом слушності такої тези слугуватиме «образ царя» з підручника історії для 7 класу *«Православні люди бачили в царі захисника й опору, до нього зверталися зі скаргами. Святим обов’язком царя було молитися за Русь <...> воля государя сприймалася як закон. І навіть якщо цар помиляється, то в цьому винні тільки хитрі й корисливі радники, бояри й вельможі, і не вправі проста людина засуджувати свого государя...»¹⁰.*

Навіть сталінські репресії майже зникають зі сторінок підручників. Наприклад, у виданні 2012 року репресіям присвячувалося чотири сторінки, натомість у підручнику 2022 року за редакцією Торкунова залишилося тільки півтори. Але головне те, що кардинально змінилася інтерпретація теми. Якщо раніше автори наводили статистичні дані щодо репресій, то, коли читаєш текст нової версії підручника, складається враження, ніби репресії стосувалися лише «представників буржуазних і дрібнобуржуазних верств населення». А діяльність Сталіна подається як вкрай необхідна тоді, коли відбулося «ускладнення міжнародної обстановки».

Окремо варто зазначити відверте вихваляння Путіна та його політики: *«В. В. Путін. З його приходом до керівництва виконавчою владою почалася розробка принципово нової економічної стратегії країни...»; «в березні 2004 г., продовжуючи лінію на укріплення вертикалі влади, Президент оголосив початок адміністративної реформи», «з того часу завдяки рішучим діям Російської держави, Президента Росії В. В. Путіна число скоєних терактів у нашій країні знизилося до одиничних випадків».*

Протистояння Росії та країн «колективного Заходу» і США — ще одна група наративів, що впливає на формування уявлень українських дітей про світобудову та розподіл сил на політичній мапі світу. Наскрізною лінією в підручниках є репрезентація інших країн або як меншовартісних, якщо порівняти з «Великою Росією», або як її ворогів. Варто ще акцентувати увагу на значній кількості негативних оцінок щодо історії інших народів і країн, їхнього розвитку, їхньої державної політики. Приміром, процеси колонізації та формування колоніальних імперій розглядаються як негативні явища, а методи колонізації змальовано лише через опис «жорсткого подавлення національного спротиву». Водночас ідентичні процеси в історії Росії тлумачаться або як позитивне явище для «народів Росії», або у світлі «геополітичних інтересів російського народу».

Підручники позиціонують явища «екстремізму, тероризму та фашизму» як неприйнятні для російському суспільству, стверджується, що як вони спорадично й присутні, то лише внаслідок зовнішнього втручання іноземних держав.

Найбільшу увагу до цих наративів приділено у підручниках для старшої школи, де запроваджено поняття «полярний світ». Наприклад, у підпункті параграфа підручника з історії Росії **«Стосунки Росії з США і Заходом»** учні можуть прочитати, що *«збереглася лише одна наддержава, а саме США, адміністрація президента Дж. Буша-молодшого взяла курс на зміну балансу сил на світовій арені на свою користь...»*, а потім обговорити з учителем питання «однополярного світу» та стратегії збереження національної безпеки Росії¹¹ в умовах посилення воєнних загроз і силового тиску з боку НАТО¹².

У такий спосіб в українських дітей, котрі перебувають у російському освітньому просторі, формується константне ставлення до Росії як до держави, яку слід захищати від незліченних зовнішніх «ворогів», а тому і підготовка до війни, і сама війна починають сприйматися ними як «українські необхідні й нормальні процеси».

Україна в російських підручниках. Російська окупаційна політика у сфері освіти націлена на зачищення та подальше знищення українознавчого компоненту, тому автори дослідження також розглянули **питання присутності у підручниках теми «Україна»**.

Насамперед варто зазначити, що Україна розглядається як частина Росії та майже позбавлена суб'єктності. З підручників історії зникла держава Київська Русь, а замість неї постала «Давньоруська держава» (рос. — «Древнерусское государство»), зникла Гетьманщина-Україна, її замінило Військо Запорізьке, майже зник український народ, натомість ідеться про українське населення або малоросів, українські діячі культури позиціоновані як приналежні до російського культурного контенту.

Наприклад, історію українців у XX столітті змальовано лише окремими епізодами на тлі «грандіозних» подій: «великих російських революцій — лютневої і жовтневої», «утворення СРСР», «Великого перелому, індустріалізації», «колективізації сільського господарства», «радянської національної політики», «Великої Вітчизняної війни» тощо. Українські діячі, котрі прагнули до відновлення української державності, постають зрадниками чи націоналістами.

Що ж до опису українців, то у XVII столітті вони позначені як народ, що складав 15% від загальної чисельності населення Росії, у середині XVIII ст. вони — малороси, у другій половині XVIII ст. про них згадують як про українців, у XX ст. — це частина «радянського народу». Знання, які отримують школярі про українців, здебільшого залишаються у фольклорно-етнографічній площині — прикмети побуту, житла, одягу, їжі тощо.

Ще територія України розглядається в підручниках як «арена геополітичних інтересів», де перевага завжди на боці Росії, як країни, що має на це «історичне право», підтримане населенням. У тому ж контексті розглядається анексія Криму 2014 року¹³ («возз'єднання Криму і Севастополя з Росією»).

11 История. История России, 1946 г. — начало XXI века: 11 класс. С. 106.

12 Основы безопасности жизнедеятельности, 9 класс. С. 50–51.

13 История. История России, 1946 г. — начало XXI века: 11 класс. С. 114–115.

Тож у школярів, котрі перебувають в окупації, виникає стійке відчуття, нібито Україна — штучне утворення, завжди використовуване як арена для геополітичної боротьби між Росією та колективним Заходом і США. Тобто, поєднання у текстах підручників такого образу України із вище характеризованими наративами **створює мотиваційні умови для зміни українськими дітьми власної національної самоідентифікації**.

Зміст підручників було розглянуто через методи та прийоми політико-психологічного впливу на маси і основні психологічні засоби політичної маніпуляції свідомістю й поведінкою людини у політичній пропаганді¹⁴.

Серед основних виявлених інструментів маніпулятивного впливу зазначимо такі.

- **Інформування** — надзвичайно поширений засіб соціального впливу. Змістовна частина підручників побудована в такий спосіб, що інформація надається відповідно до стратегічних освітніх завдань і стає викривленою не тому, що її фальсифіковано, а тому, що значну частину її приховано. Наприклад, підручники з літератури подають відомості лише про російських письменників і значну увагу приділяють вивченню творів про «Велику Вітчизняну війну».
- **Міфологізація** — цей інструмент найбільш уживаний у підручниках. Серед міфів, поширюваних шкільною освітою, є такі: «Росія — велика держава», «російська мова велика й могутня», «Росія завжди перемагає у війнах», «Росія — миротвориця й захисниця народів», «Севастополь — місто російської слави» тощо.
- **Навіювання** — це непрямий психологічний вплив, заснований на прихованому спонуканні людини до виконання певної дії через додавання до змісту її бажань такої мотивації, що корегує життєві плани індивіда. Таку роль у досліджуваних підручниках виконує наратив «служіння Батьківщині», який наскрізно зчитується у всіх текстах. Навіть є окремі додаткові тексти в параграфах підручників з історії під рубрикою «Честь і Слава Вітчизни» (рос. — «Честь и Слава Отечества»). А у підручниках з літератури великий блок відведено поезії «страждань російської еміграції».
- **Зараження й наслідування** — це особливий засіб впливу, що сприяє засвоєнню зразків чужої поведінки і підсилюється механізмами колективної емоційної взаємодії. «На боротьбу з ворогом поряд із чоловіками призовного віку піднялися жінки, старі, неповнолітні. Вони не лише забезпечували роботу тилу, а й билися на фронті»; «Як і в роки Першої світової війни, батькам і матерям допомагали кувати перемогу діти і підлітки»; цитата Д. С. Ліхачова: «У голод люди показали себе, оголилися, звільнилися від усілякої мішури: одні виявилися дивовижні, нечувані герої, інші — лиходії, мерзотники, вбивці, людоджери»; «...герої, які стали символом мужності й військової доблесті... Ніколай Гастелло... Віктор Талаліхін... Ліза Чайкіна... Зоя Космодем'янська... Александр Матросов... 28 панфіловців» тощо. Так освітні маніпулятори використовують здатність людини до наслідування для формування певних моделей поведінки за допомогою демонстрації дій тих індивідів, котрі користуються у людей довірою й авторитетом.

14 Андрющенко Т., Зеленін В. Психологія політичної пропаганди: методичні рекомендації для самостійної роботи студентів. — К.: Гнозис, 2022. — 100 с.

Метод «наклеювання ярликів» — передбачає надання подіям, явищам, людям певних властивостей, ознак, характеристик без додаткової аргументації. Зокрема, у підручниках у такий спосіб сконструйовано наративи «вони / ми», «націоналісти» тощо.

Метод «промивання мізків» — цей інструмент маніпулятивного впливу використовується для переконання людини в істинності нових для неї ідей через зміну ідейно-концептуальної системи її свідомості. Його мета полягає в переформатуванні старих і утворенні нових знань, понять, уявлень. Завдяки цьому методу реалізується мета сформулювати «власні переконання» молоді у тому, що порятунок для держави — це сильна влада, а не демократичні методи керування, а не суспільне благо. Вміле використання у підручнику апарату організації засвоєння (завдання, запитання, проекти) сприяє посиленню впливу цього методу. Наприклад, рубрика «Думаємо, порівнюємо, міркуємо» (рос. — «Думаем, сравниваем, размышляем»): «5. Висловіть своє ставлення до думки одного з журналістів: якби не було таких рішучих дій Б. Н. Єльцина в 1993 р., то в результаті справжньої громадянської війни загинули б десятки тисяч людей. Але є моменти в історії, коли необхідно перервати здійснення демократичних процедур, щоб не скомпрометувати ту ж демократію в країні на багато років наперед».

Метод переконання — його метою є вмовити людину визнати істинність цінностей, норм і зразків поведінки, кореспондованих різними засобами пропаганди. Зазвичай використовуються бундючні фрази загальноприйнятого змістового «наповнення», саме застосування яких вже переконливо впливає на індивіда: «...Війна, яку ви ведете, є війна визвольна, війна справедлива. Нехай надихає вас у цій війні мужній образ наших великих предків — Александра Невського, Дмитрія Донського, Кузьми Мініна, Дмитрія Пожарського, Александра Суворова, Михаїла Кутузова! Нехай осінить вас переможне знамено великого Леніна!».

Ефект присутності — містить низку елементів, покликаних імітувати реальність. У підручниках до цього методу варто віднести проєктні завдання, прикладом яких може слугувати такий проєкт: «Зберіть інформацію про боротьбу народів СРСР з фашизмом, використовуючи за можливістю архівні фотографії, кінохроніку, згадки ветеранів війни, що живуть у вашій місцевості. На основі зібраного вами матеріалу підготуйте спільно з учителем класну годину на тему “Вони звільнювали Батьківщину”...».

Метод «переписування історії» — цей метод передбачає викривлення правдивої інформації через приховано неправдиву, коли складно зрозуміти, як саме відбувається фальсифікація. У підручнику з історії для 11 класу автори присвятили цьому методу окремий параграф «Фальсифікація історії Великої Вітчизняної війни», пояснюючи учням суть фальсифікації («...підробка, свідоме викривлення, підміна правдивого, справжнього») і даючи відповідь на ключове запитання: «Хто, як і для чого фальсифікує історію?», але використали ті самі засоби маніпуляції історичними фактами й твердженнями, які засуджували: «В деяких країнах у заданому владою напрямі працюють цілі “інститути національної пам’яті”, спеціальні музеї, витрати на утримання яких у багато разів перевищують фінансування академічних інститутів» (10 кл., ч. 2, с. 108). Наслідки цього методу дуже ефективні в довготривалій перспективі, коли потрібно поступово сформувати відповідний світогляд, використовуючи механізми «відновлення історичної правди» через шаблони масової пам’яті.

Окремо слід зауважити, що у змісті підручників є окремі розділи, присвячені тлумаченню понять «національна ідея», «російська людина» (рос. — «русский человек»), «заперечення визвольної місії Червоної армії», «роль православної церкви», «спецслужби».

Також у текстах підручників поняття «Росія» часто корелюється зі словами, що мають позитивні конотації, вселяють впевненість, об'єднують: «ми», «наш», «разом», «безпека», «гарантувати», «перемога», «успіх», «забезпечити», «мир» тощо. Разом із тим нерідко вживаються слова, що провокують виникнення чи посилення негативних емоцій щодо опонентів Росії, які сприяють посиленню почуття нестабільності, ворожості, ризику: «небезпека», «загроза», «зрада», «поразка», «ворог», «напад», «віроломність», «атакувати» тощо.

Помітну роль у збільшенні емоційного впливу текстів підручників на свідомість учнів має категоризація понять — поєднання їх у амбівалентних парах: «своє-чуже», «ми-вони», «хороше-погане», «справедливий-несправедливий», «винний-невинний», «цивілізований-нецивілізований» тощо.

Варто зауважити, що шкільне навчання за визначеними підручниками відбувається в середовищі, де можливості висловлювати іншу думку або отримувати альтернативну інформацію обмежено діями окупаційної влади¹⁵. І через певний час школярі потрапляють у так звану «інформаційну бульбашку» або «бульбашку фільтрів». Це дуже ускладнює наближення до істинного розуміння дійсності та створює преференції для домінування *постправди* в комунікаційному просторі. Навіть маючи реальні, зокрема технічні, можливості виходу за межі «інформаційної бульбашки» чи «ехо-камери», індивід у більшості випадків не поспішає полишати зону власного інформаційного комфорту, що стала для нього основою життєвої стабільності¹⁶.

Тож можна зробити висновок, що тривале навчання дітей в окупації за російськими стандартами сприятиме формуванню національної (*російської*) свідомості особистості, «любові до рідної землі» (*Росії*), «свого народу» (*російського*), готовності до праці (служіння) «на благо країни» (*Росії*). А формування через систему освіти у молоді усвідомлення своєї «*етнічної спільності (спільність мови, культури, території) з Російською Федерацією*» є реальною загрозою втрати української культурної ідентичності і має право розглядатися як елемент культурного геноциду.

15 Аналітичний звіт «Кримський сценарій: як Російська Федерація знищує українську ідентичність дітей на окупованих територіях». Режим доступу: <https://almenda.org/analitychnyy-zvit-universalnyy-soldat-2022-2023/>

16 Візниця Ю. В. Проблеми дослідження феномену «постправда» в медіакомунікаційному просторі // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. — 2019. Вип. 83. С. 93–101. Режим доступу: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/3650>

1.3. «ПОСТПРАВДА» В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

Валентина Потапова,

керівниця напряму національної адвокатури

ГО «Центр громадянської просвіти “Альменда”»,

експертка з медіаосвіти, медіапедагогиня

Чому, незважаючи на «відкритість інформаційного/цифрового світу», так багато людей свідомо обирають фейкову інформацію? Що таке постправда і як сталося, що сьогодні вона домінує в інформаційному просторі?

Складовою російської агресії проти України є масштабна інтервенція в медіапросторі, і не лише в українському. Запровадження в медіапросторі певних російських наративів, а в системі російської освіти — низки виховних заходів, спрямованих на виправдання й легалізацію війни проти України, має не меті створити потужний інструмент політичного панування, який дозволяє насаджувати «свої сенси» і «свою реальність». На нинішній політичній арені факти й правда опинилися під загрозою, поступившись постправді. І в цих умовах очевидно, що протистояння в інформаційній війні не може зводитися лише до виявлення й спростування фейків російської пропаганди (переважно це є змістом діяльності Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки і Центру протидії дезінформації при РНБО України): має бути також усвідомлення, що таке постправда, розуміння механізмів її побудови й існування.

Усвідомлення природи постправди в умовах збройної агресії Росії є важливим чинником у інформаційно-ідеологічному протистоянні з «руським міром», не лише в українському та європейському просторі, а й у стратегічній боротьбі сенсів і світоглядів після деокупації територій України.

Безумовно, донесення правдивої інформації про війну в Україні — складний і тривалий процес, який має свою специфіку, обмеження і часові перспективи. Водночас він уже потребує: формування громадянської компетентності учнів, які тривалий час перебувають під впливом окупаційної влади Росії; розуміння об'єктивної інформації про агресію Кремля в Україні; чіткого окреслення адресатів, форми і змісту інформаційного контенту. Причому спочатку йдеться не про «перепереконання», а радше про формування ґрунту для сумнівів, створення умов для змін у свідомості окремих категорій населення — від зміни ставлення до «спецоперації» до усвідомлення злочинів чинного окупаційного путінського режиму.

Ця тема належить до тем, важливих для розуміння особливостей сучасних інформаційних війн. Вона безпосередньо пов'язана із загальною метою курсу громадянської освіти, базується на завданнях курсу і створює можливості для практичної роботи з темою.

Засоби масової інформації виконують у суспільстві одночасно декілька функцій: надають факти, транслюють думки, формують і інтегрують настрої. Протягом розвитку ЗМІ сформувалися різні види впливу відповідно до цілей їхньої дії¹⁷:

- пропагандистський вплив тоталітарного періоду (**мав на меті змінити громадську думку «так, як треба»**);
- опосередкований вплив 50-х років XX ст. (**був спрямований на посилення, а не на зміну установок реципієнтів**);
- аксіологічний вплив 60-х років XX ст. (**передбачав відбір тієї інформації, яка узгоджується з певними цінностями**);
- концептуальний вплив 70-х років XX ст. (**був зорієнтований на формування концептів, інтерпретацію тем, які обговорюються, а не на ставлення людей до цих тем**);
- особистісний вплив 80-х років XX ст. (**цілеспрямований вплив на всі види повсякденного практичного досвіду реципієнтів**).

На початку XX ст. у зв'язку з розвитком інших каналів інформування (інтернет-блоги, соціальні мережі тощо) ЗМІ почали поступово втрачати авторитет. На думку Олександри Марків, доцентки НПУ імені Драгоманова, «...інші канали і джерела інформування полонили суспільство в інформаційному вакуумі, де завдяки маніпулятивним засобам відбувається засвоєння ілюзій щодо дійсності, яку цілеспрямовано створили суб'єкти маніпуляцій, **показали фальшиву картину і підставну «альтернативну» реальність»**¹⁸.

Це явище отримало назву «постправа» і стало трендом у комунікації. Його пов'язують з поширенням ролі соціальних мереж, коли кожен власник профілю перетворюється з медіума (посередника в ланцюжку комунікацій), на власне медіа, де будь-яка людина може коригувати базове повідомлення згідно зі своїми уявленнями про факт.

Як розшифрувати дефініцію «постправа»

Згідно з означенням в Оксфордському словнику 2016 року, постправа позначає обставини, за яких об'єктивні факти є менш значимими для формування громадської думки, ніж апелювання до емоцій та особистих переконань¹⁹.

Отже, постправа — термін для характеристики ситуації, коли емоції, викликані ситуацією, більше впливають на формування громадської думки, аніж факти, що лежать в основі ситуації. Тобто коли *emotio* бере гору над *ratio*. Постправа радше позначає взаємовідносини між сприйняттям реальності і самою реальністю, тоді як фейки лише позначають спосіб викрив-

¹⁷ Марків О. Блог як засіб маніпулювання і протидії маніпулятивним впливам в умовах інформаційної війни / О. Марків // Журналістики, видавнича справа, редагування: вчора, сьогодні, завтра: збірник наукових праць «Актуальні проблеми теорії соціальних комунікацій» Вип. V. — К.: ДП «Експрес-об'ява», 2015. — с. 26–36.

¹⁸ Марків, О. Т. Постправа та фактчекінг — тренди сучасної комунікації / О. Т. Марків // Наука та освіта: ключові питання сучасності. Міжнародна науково-практична конференція, 18 травня 2018 р., м. Чернівці. — 2018. — Том. 11. — С. 112–119. Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/26107?show=full>

¹⁹ Oxford Dictionaries Word of the Year 2016 is *post-truth* – an adjective defined as ‘relating to or denoting circumstances in which objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief’. Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20161116101017/https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>

лення сприйняття реальності. Якщо говорити простою мовою, то постправа — це байдужість до того, як і що відбувається насправді, а фейк — тільки спосіб обманути.

У дефініції «постправа» префікс «пост-» означає не те, що це ситуація «після» правди в часовому вимірі (як, наприклад, тоді, коли кажемо про «постмодерний» час або «посттравматичний стан»), а те, що правда стала неважливою.

У 2005 році Стівен Колберт запропонував термін «правдоподібність» (англ. — *truthiness*) на позначення явища, коли щось справляє враження правдивого, навіть якщо факти це не підтверджують.

Лексема *post-truth* в англійській мові існує як прикметник і часто використовується в конструкціях *post-truth politics* (політика постправди) або *post-truth era* (епоха постправди), *post-truth world* (світ постправди), *post-truth White House* (Білий Дім постправди) тощо.

Укладачі Кембріджського словника тлумачать термін «постправа» як такий, що вказує на ситуацію, за якої громадяни з більшою ймовірністю пристануть на аргумент, заснований на емоціях і переконаннях, ніж на фактах. Товариство німецької мови обрало словом року прикметник *postfaktisch*, який перекладається українською як «постфактичний» і вказує на явище в соціально-політичних дискусіях, коли емоції важать більше, ніж факти. У словнику Королівської іспанської академії термін *posverdad* означає навмисне викривлення реальності, яке використовує переконання й емоції з метою впливу на громадську думку і соціальні відносини²⁰.

На думку завідувача кафедри соціальної епістемології Ворвікського університету (Велика Британія) Стіва Фуллера, аналіз явища постправди починається від ідей Платона, що започаткували традиції європейської філософії політики. «Якщо уявити альтернативні способи існування світу, то виявиться, що це тільки казка. Платон підтримував цю ідею. Вона і тепер спрацьовує, і це ідея постправди»²¹.

Найвідомішу дефініцію цього поняття сформулював Аристотель: «Казати про суще, що його немає, або про не-суще, що воно є, значить говорити хибно; а казати, що суще є і не-сущого немає, значить говорити істинно».

У своїй книзі «Постправа» Лі Макінтайр зазначає: «Люди не схильні безпідставно сумніватися в очевидному факті або факті, який легко довести; так роблять лише для власної вигоди. Якщо чіємусь переконанню загрожує “незручний факт”, іноді легше поставити під сумнів факт, а не переконання. Це стається як на свідомому, так і на несвідомому рівнях (іноді особа, яку ми намагаємося переконати, — це ми самі), але річ у тому, що таке “постправдиве” ставлення до фактів буває лише тоді, коли ми намагаємося оборонити те, що для нас важливіше за саму правду».

Також Лі Макінтайр вказує на різні способи «розхитати правду»: «Насамперед важливо усвідомити, що іноді ми помиляємося і кажемо речі неправдиві, не маючи цього на меті. У такому разі особа висловлює “неправду”, але це не тотожне брехні, адже помилка не зумисна. Наступний крок — це “зумисне ігнорування” (*willful ignorance*), коли насправді ми не знаємо,

20 Візниця Ю. В. Проблеми дослідження феномену «постправа» в медіакомунікаційному просторі / Ю. В. Візниця // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: зб. наук. праць / Класичний приватний університет. — Запоріжжя, 2019. — Вип. 83. — С. 93–101. Режим доступу: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/3650>

21 Post-Truth. Philosopher and sociologist of science Steve Fuller on the blurred distinction between true and false, fake news, and Plato anticipating the post-truth situation: <https://serious-science.org/post-truth-8875>

правдиве щось чи ні, але однаково це кажемо, не завдаючи собі труда перевірити, слухна наша інформація чи ні. У цьому разі в нас є всі підстави звинувачувати особу в лінивстві, адже якщо факти легкодоступні, то, роблячи неправдиві заяви, вона принаймні частково відповідає за ігнорування правди. Далі йде брехня, коли ми кажемо неправду з метою ввести когось в оману. Це важлива віха, бо тут ми перейшли межу і збираємося обдурити інших, хоч і знаємо, що кажемо неправду. За означенням, кожна брехня має свою аудиторію. Ми можемо не відчувати відповідальності за висловлення неправди, якщо ніхто її не слухає (або якщо ми певні, що ніхто сказаному не повірить), але якщо ми ставимо собі за мету маніпулювати думкою інших і переконати їх у чомусь, що є неправдою, і ми про це знаємо, тут ми переходимо від звичайної “інтерпретації” фактів до фальсифікації».

Причини поширення «постправди»

Виділяють декілька причин поширення феномену постправди:

- ліберальна демократія вступила у фазу, коли межі дозволеного стали розширюватися й розмиватися;
- розвиток інформаційних технологій і соціальних мереж досяг того рівня, який дозволив індивідам і малим групам впливати на політичні процеси;
- поява гедоністичного масового інформаційного суспільства, яке надає перевагу сенсаціям, душевному комфорту й простим рішенням²².

У результаті механізми формування мережевого інформаційного поля стали задавати парадигму маніпулювання масовою свідомістю. В умовах сукупного впливу старих і нових медіа, фабрик фейків і соціальних мереж в інформаційному просторі утверджується своєрідна еко-система дезінформації. У таких умовах звичайному користувачу або читачу практично неможливо відрізнити правду від брехні.

Також слід звернути увагу на **фактори, що вплинули на становлення ери постправди**:

- властиві індивідууму та суспільству соціально-психологічні феномени, які обумовлюють неповне або викривлене сприйняття інформації;
- масова культура, що формує у людини й суспільства «альтернативну етику» з її проміжними стадіями між правдою та брехнею, виправданням брехні й перенесенням брехні з етичного до комічного поля;
- філософія й естетика постмодернізму, яка внесла в масову аудиторію уявлення про відносність моральних категорій, а також про їхню незначність;
- політичні інститути, які використовували маніпулятивні технології, вплив на емоційну сферу, популістські ідеї, фальсифікації й дезінформацію. Усе це спричинило формування в аудиторії цинічного й недовірливого ставлення до еліт, експертів і традиційних засобів масової інформації;
- старі й нові масмедіа, які перетворилися на канал для поширення fake news, маніпуляцій, пропаганди й емоційної напруги;

- інформаційні технології, які призвели до дезорієнтації індивіда в потоці інформації, розпаду аудиторії на інформаційно ізольовані спільноти, які значною мірою спростили процес поширення недостовірної інформації²³.

Не можна не вказати на те, що на появу постправди також вплинула поява «нової журналістики», блогерства. Тексти збагатилися подіями й ситуаціями, яких не існує, фальсифікація фактів використовувалась для «збагачення» історій цікавими деталями.

Белетристика — ще один фактор, який сприяв поширенню постправди, на думку Ральфа Кіза. Він називає її *faction*. Белетристика — художня література, яка, використовуючи реальні факти, вводила читача в оману.

Не менш важливою силою для поширення постправди стала кіноіндустрія. Реальні факти викривлені, створено міфічне життя, якого насправді не існує.

Тож **ключовою ознакою** ери постправди є **міфологізація свідомості** та панування стереотипів в умовах надінтенсивних інформаційних потоків, свідомі дії зі створення, поширення й доведення до суспільства повністю або частково недостовірної інформації за допомогою прямого інтенсивного впливу на емоції й особисті переконання громадян, ігноруючи незручні факти й оцінки.

В українську мову термін увійшов як іменник і набув майже синонімічного значення зі словом «фейк», що заважає правильному розумінню сутності явища постправди і обмежує можливості його використання на заняттях із медіаосвіти.

Професор Георгій Почепцов, експерт у галузі медіакомунікацій, аналізуючи співвідношення понять «постправда» і «пропаганда», зауважує: «Постправда і пропаганда дивовижно близькі. Це гілки одного дерева. Різниця полягає тільки в одному — спотворення, яке застосовують, є випадковим чи системним. Пропаганда — це система неправди, постправда може бути природним розумінням ситуації саме таким чином окремою людиною».

Адже під час визначення методів і прийомів «декодування» в інформаційних потоках постправди вчителю доречно опиратися на методи роботи з пропагандою.

Водночас, слід зауважити, що феномен постправди в умовах тотальної цифровізації суспільства неможливо зрозуміти без поняття **«інформаційної бульбашки»**, яка зумовлена зростанням обсягів інформації, збільшенням джерел її знаходження, швидким розвитком інформаційно-комунікативних технологій. І як наслідок, недостатності адаптаційних можливостей аудиторії медіапроцесу пристосовуватися до кардинальних змін інформаційного середовища.

У суспільстві споживання індивід перетворюється на споживача інформації, який прагне до комфорту в споживанні. Це обов'язково приводить суб'єктів-поширювачів інформації до потреби подавати інформацію в найбільш прийнятній для реципієнтів формі через спрощення, емоційно привабливе забарвлення, технічну доступність завдяки використанню арсеналу ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій). За участю штучного інтелекту пошукової мережі споживач швидко опиняється в «інформаційній бульбашці» й починає отримувати інформацію, яка фільтрується алгоритмом відповідно до встановлених уподобань користувача мере-

23 Горбенко Н. Ю. Постправда як феномен сучасної політики. Режим доступу: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/logos/article/view/10139>

жі. Така система обмежує нас від контакту з незручними ідеями й критичної інформації, що призводить до викривлення сприйняття інформації. У комунікативних практиках (як у міжособистісних, так і в соціальних мережах) індивіди прагнуть будувати зв'язки із суб'єктами, близькими за інтересами й цінностями.

[Елі Перізер](#) використав метафору «бульбашка фільтрів» для опису структури сприйняття сучасної людини. **«Бульбашка фільтрів»** — сукупність індивідуальних переваг, які, оточуючи людину, не дозволяють новій, неочікуваній, нестандартній інформації проникати у її свідомість. У її формуванні важливу роль відіграє персоналізований пошук інформації і сервіси рекомендацій. Вони є саме тією інформацією, яку хоче отримати користувач, підлаштовуються під смаки і переваги, залишаючи менше шансів для ознайомлення з різноманітними джерелами, різними поглядами на одну подію, тобто фактично призводять до інтелектуальної ізоляції.

Циркуляція інформації в такому селективному та обмеженому колі неминуче приводить до появи «ефекту ехокамери», коли відбувається обмін схожими за змістом думками, значно посилюються власні переконання, не передбачено можливості аналізу й урахування альтернативних поглядів. Це дуже ускладнює наближення до істинного розуміння дійсності та створює преференції для домінування постправди в комунікаційному просторі. Навіть маючи реальні, зокрема технічні, можливості виходу за межі «інформаційної бульбашки» чи «ехокамери», індивід у більшості випадків не поспішає виходити за зону власного інформаційного комфорту, який став складовою побутового комфорту²⁴.

На думку дослідника, **споживачів інформації в епоху постправди можна розмежувати так.**

Перша група	Друга група	Третя група
— ті, хто переважно споживають інформацію, яка не створює суперечностей зі вже сформованими стереотипами оцінок, не сприймають факти й їх інтерпретації, якщо ті не підтверджують наявних власних суджень , обмежують власні комунікації спілкуванням з носіями альтернативних підходів.	— ті, хто підходить до труднощів в аналізі суперечливої і неоднозначної інтерпретації подій з позиції ствердження того, що «правди ми не дізнаємося ніколи» . Для таких носіїв інформації характерна або вкрай спрощена система поглядів і переконань, або фрагментована свідомість, із сильними внутрішніми суперечностями.	— ті, що прагнуть і намагаються знайомитися з різнобічною інформацією з тих чи інших питань, схильні до критичного підходу, зіставлення різних думок, нехай і некомфортних для власних переконань . Зазвичай приримуються поміркованій позиції в оцінці фактів.

Тож **у кожного представника вищезгаданих груп виникає своя правда**, адже вони розуміють інформацію відповідно до своїх переконань, емоцій, фонових знань, до своєї позиції, до того, чому і в що готові вірити. Розуміння фактів, їх аксіологія (орієнтація в розумінні на те, що відповідає особистим запитам людини — факт як цінність) дозволяє дослідникам явища

24 Візниця Ю. В. Проблеми дослідження феномену «постправда» в медіакомунікаційному просторі / Ю. В. Візниця // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. праць / Класичний приватний університет. — Запоріжжя, 2019. — Вип. 83. — С. 93–101. Режим доступу: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/3650>

постправди говорити про цілеспрямований відбір фактів, в основі якого лежить суб'єктивний чинник. Тому вкрай важливо сьогодні розрізняти реальний опис подій і їх інтерпретацію, тобто дійсні факти й думку щодо них. Більшість людей чують тільки те, що хочуть почути, оскільки отримують знання тільки з тих джерел, з упередженням яких вони заздалегідь погоджуються.

«Якби постправда була брехнею, то навіщо було б вигадувати новий термін? Зрештою, опускання поняття “постправда” до примітивного “брехня” є типовою спробою примітивізації поняття. Бо суть постправди в тому, що вона не брехня, а інтерпретація правди. Спектр таких інтерпретацій настільки великий, що вони можуть як злегка коригувати факти, так і цілковито їх деформувати (саме цей аспект помилково асоціюється з брехнею). Якщо говорити прямо, то постправда — це притаманна пересічним обивателям вульгаризація фактів, оскільки ці обивателі (сиріч — маси) не мають навичок професійно працювати з інформацією, перевіряти її, аналізувати та відділяти факти від суджень. Якщо особа приправляє факт персональною емоцією, що резонує з емоціями інших обивателів, повідомлення перетворюється на вірусне і миттєво шириться соціальними мережами, що схоже на ефект снігової кулі — вона не зупиниться, поки не переб'ється наступними “сніговими кулями”»²⁵.

Явище постправди у XXI столітті не можна ігнорувати, бо саме завдяки йому ми спостерігали «дивні» виборчі перегони у Сполучених Штатах, країнах Європи тощо. Саме постправда сформувала майже всебічну підтримку російським суспільством збройної агресії проти незалежної України.

На жаль, людство отримало «зворотний ефект» від цифрової ери у вигляді загрози, яка «ховається» всередині кожного споживача інформації.

25 Що таке постправда? Блог українського журналіста (pidubny.com): <https://www.pidubny.com/scho-take-postpravda/>

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

2.1. МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА КОНСПЕКТУ ЗАНЯТТЯ «РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА ЧЕРЕЗ "ОКУЛЯРИ" МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА. ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ»

Валентина Потапова,

керівниця напрямку національної адвокатури

ГО «Центр громадянської просвіти "Альменда",

експертка з медіаосвіти, медіапедагогиня

Конспект рекомендовано для використання під час опрацювання тем:

- інтегрованої навчальної програми «Історія України. Всесвітня історія, 10–11 класи» (розділ 6 «Творення нової України», «Окупація та анексія Криму Російською Федерацією. Агресія Росії проти України. Російсько-українська війна»);
- інтегрованої навчальної програми з історії «Історія: Україна і світ» («Україна в сучасному світі», 11 клас, розділ 6, «Російська агресія проти України. Анексія Криму РФ»);
- курсу «Громадянська освіта» (10 клас, теми розділу 2 «Права і свободи людини»; розділ 5 «Світ інформації та масмедіа»: практичне заняття, присвячене аналізу медіатексту);
- курсу «Захист України», теми розділу 3 «Міжнародне гуманітарне право (МГП) про захист цивільного населення».

Міні-лекція²⁶. Частина 1

У 2014 році частина території нашої держави, а після 24 лютого 2022 року вся територія держави опинилась у ситуації, якої ніхто не міг собі уявити, а саме в умовах збройного конфлікту.

Унаслідок цього норми чинного національного й міжнародного законодавства, покликані забезпечувати дотримання прав людини, виявилися нездатними врегулювати «людські стандарти» у взаємовідносинах між державою та людиною.

Тому для захисту прав людини в особливих умовах, таких як збройний конфлікт (війна), існує міжнародне гуманітарне право (далі — МГП).

Міжнародне гуманітарне право має коротку, але багату подіями історію. Міжнародне гуманітарне право виникає значною мірою як право війни. Першою можна назвати роботу Гуго

26 Під час підготовки лекції використані матеріали навчально-методичного посібника «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право»: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/MGP_4_3.pdf

Гроція, що вийшла в 1625 році й називалася «Про право війни і миру». Головна увага приділялася визначенню правових підстав для початку війни, тобто *право на війну (jus ad bellum)*. Друга частина — *право війни (jus in bellum)*, що встановлює правила ведення військових дій, розвивалася повільніше.

Частина, де йдеться про захист жертв війни, поранених, полонених, мирного населення — привернула увагу міжнародного права лише у другій половині XIX століття.

Із ухваленням Статуту ООН (24.11.1945)²⁷ у праві війни сталися принципові зміни. Покінчено з його головною колісью частиною — з правом на війну. У результаті право війни перетворилося на гуманітарне право. У Консультативному акті Міжнародного суду ООН у справі про правомірність загрози або застосування ядерної зброї 1996 говориться, що комплекс норм, який спочатку називався «закони і звичаї...», надалі став іменуватися «міжнародне гуманітарне право».

Міжнародне гуманітарне право — це сукупність принципів і норм, що регулюють відносини між державами з приводу захисту прав людини й основних свобод для усіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії як у мирний час, так і в період збройних конфліктів.

Міжнародні угоди, що регулюють права людини, поділяються на **три групи**.

До **першої** належать такі міжнародні документи, як Загальна декларація прав людини, Пакти про права людини й інші акти, що містять принципи і норми, які стосуються прав людини переважно в умовах миру.

До **другої** — міжнародні конвенції про захист прав людини в період збройних конфліктів. Це переважно окремі положення Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 рр. Про закони і звичаї війни, а також чотири Женевські конвенції 1949 р. про захист жертв війни і додаткові Протоколи до них, ухвалені в 1977 р.

Третя група — це міжнародні документи, у яких регламентується відповідальність за злочинне порушення прав людини як у мирний час, так і в період збройних конфліктів²⁸.

Комбатант

Комбатантом називають особу, якій, згідно з міжнародним гуманітарним правом, дозволено застосовувати силу в ситуації збройного конфлікту. Крім того, комбатант вважається законною воєнною метою під час бойових дій.

Відповідно до визначень, передбачених у Женевських конвенціях та у Додатковому протоколі I 1977 року, комбатантом є особа, яка входить до складу національних збройних сил або організованих груп, що перебувають під безпосереднім контролем цих збройних сил. Саме дозвіл застосування сили відрізняє комбатанта від цивільної особи.

Норми МГП мають усі якості норм міжнародного права і, відповідно, зобов'язують передусім держави забезпечити дотримання відповідних норм під час збройного конфлікту.

Принципи і норми МГП націлені на обмеження війни. Як наголошують автори навчально-методичного посібника «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право»²⁹: «Головним принци-

27 <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text>

28 https://arm.naiu.kiev.ua/books/mg/lectures/lecture_7.html

29 https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/MGP_4_3.pdf

пом МГП є **принцип гуманності**, який відображено у будь-якій нормі МГП. Війна без обмежень — це свавілля, і МГП обмежує це свавілля на користь гуманності».

Принцип військової необхідності може допускати застосування сили в межах, необхідних для досягнення законної мети конфлікту, але принцип гуманності забороняє заподіяння страждань і ушкоджень або шкоди, які не є необхідними для досягнення законної мети конфлікту.

Обов'язок забезпечити дотримання норм МГП — як норм міжнародних договорів, так і норм звичаєвого МГП — покладається на державу. Застосовувати МГП зобов'язані всі сторони збройного конфлікту — і агресор, і жертва агресії, і збройні сили держави, і різні неурядові збройні групи. Навіть якщо супротивник порушує ці норми, інша сторона не має права відмовитися від дотримання МГП.

Основним об'єктом захисту сучасного МГП є цивільне населення³⁰. Терміни «*цивільні особи*», «*цивільне населення*» мають значення для визначення жертв війни, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права. До цивільних належать усі особи, які не входять до особливого складу збройних сил сторони конфлікту та не є комбатантами. У разі сумніву щодо статусу людина повинна все одно розглядатися як цивільна.

Із усіх осіб, що є цивільними, складається цивільне населення. Серед нього виокремлюють спеціальні категорії, які потребують особливого захисту. Це поранені, хворі, люди з інвалідністю, літні люди, діти, породіллі.

Захист цивільного населення існує як під час бойових дій, так і в умовах окупації. Тож цивільні потребують захисту міжнародного гуманітарного права у двох аспектах:

- під час активної фази збройного конфлікту — від перетворення на об'єкт збройного нападу та наслідків застосування сили проти військових цілей та комбатантів супротивника;
- коли потрапляють під владу супротивника. Зокрема, коли опиняються на території супротивної держави, або коли територію, на якій вони мешкають, окуповано.

Відповідно до положень, що стосуються ведення бойових дій, цивільне населення й окремі цивільні особи користуються загальним захистом від небезпеки, що виникає у зв'язку з воєнними операціями.

Міжнародне гуманітарне право покладає на сторони збройного конфлікту обов'язок постійно розрізняти цивільне населення і комбатантів; вести операції тільки проти військових цілей. Також цивільне населення та цивільні особи не можуть перетворюватися на об'єкт навмисного нападу.

Стосовно цивільного населення та цивільних осіб **заборонені:**

- прями напади;
- тероризування цивільного населення;
- напади невибіркового характеру;
- напади на цивільне населення або на окремих цивільних у порядку репресалій;
- використання «живих щитів».

Завдання і запитання для учнів

- У чому, на вашу думку, полягає різниця між міжнародним правом прав людини та міжнародним гуманітарним правом?
- Чи суперечать право прав людини та гуманітарне право одне одному в умовах збройного конфлікту?
- Який головний принцип МГП? Як ви розумієте вислів «МГП обмежує свавілля на користь гуманності»?
- Як, на вашу думку, можуть поєднуватися принцип гуманісті та принцип військової необхідності?
- Хто є основним об'єктом захисту сучасного МГП? Чому?
- Які обов'язки, згідно з нормами МГП, мають сторони збройного конфлікту? Які заборони?

Робота з джерелами інформації

Після повномасштабного вторгнення Росія порушила майже всі заборони, які накладає МГП, стосовно цивільного населення.

Завдання 1

- Опрацюйте наведену інформацію

1 Напади невибіркового характеру

Відповідно до Статті 48 (Частини IV, Розділу I, Глави I) Додаткового протоколу до Женевських конвенцій (від 12 серпня 1949 року) про захист жертв міжнародних збройних конфліктів (від 8 червня 1977 року) **сторони, що перебувають у конфлікті**, для захисту цивільного населення та цивільних об'єктів повинні завжди розрізняти цивільне населення, а також **цивільні й воєнні об'єкти**, та спрямовувати свої дії тільки проти воєнних об'єктів.

Стаття 51 («Захист цивільного населення») декларує, що цивільне населення й поодинокі особи користуються загальним захистом від небезпек, що виникають у зв'язку з воєнними операціями. Заборонено **напади** невибіркового характеру, а саме такі, що не спрямовані на конкретні воєнні об'єкти, під час яких застосовують методи або засоби ведення воєнних дій, що вражають воєнні об'єкти й цивільних осіб чи **цивільні об'єкти**, не розрізняючи їх.

Стаття 57 («Запобіжні заходи при нападі», пункт 1) передбачає, що під час проведення воєнних операцій необхідно постійно виявляти турботу про цивільне населення (осіб) і **цивільні об'єкти**. Щодо нападів уживають такі запобіжні заходи (пункт 2): **напад скасовують або зупиняють, якщо стає очевидним: об'єкт не є військовим**; він підлягає особливому захисту; **напад** може спричинити випадкові жертви серед цивільного населення і завдасть випадкової шкоди **цивільним об'єктам**, або те й те разом.

Ідеться про випадки, коли отримані результати були б надмірними щодо очікуваної воєнної переваги.

- 2** *З метою запобігання зайвим стражданням та невиправданим жертвам серед цивільного населення, заподіяння великого і тривалого збитку природному середовищу, пов'язаним із воєнними діями, для сторін, що воюють, встановлюються заборони та обмеження у виборі методів і засобів ведення воєнних дій.*

Заборонено вдаватися до нападів невибіркового характеру, до яких належать напади³¹:

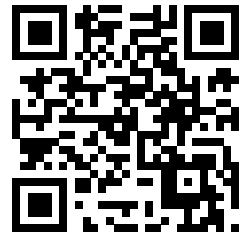
- не спрямовані на конкретні військові об'єкти;
за яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, які не можуть бути спрямовані на конкретні військові об'єкти;
або за яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, наслідки яких не можуть бути обмежені, як це вимагається згідно з Додатковими протоколами до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, і які у кожному такому випадку вражають військові об'єкти й цивільних осіб або цивільні об'єкти, не розрізняючи їх;
- здійснювати напад невибіркового характеру, який може спричинити такі втрати серед цивільного населення та такий збиток цивільним об'єктам, що будуть непорівнянними з досягненням необхідної військової переваги над противником;
- здійснювати терор щодо цивільного населення;
- використовувати голод серед цивільного населення з метою досягнення воєнних цілей;
- знищувати, вивозити або приводити в несправність об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення;
- нападати на медичні формування та санітарно-транспортні засоби, які мають належні відмітні емблеми (знаки) і сигнали, хоча відсутність емблем не означає відсутність захисту, що надається таким об'єктам, але ускладнює ідентифікацію таких об'єктів;
- здійснювати вогневе ураження населених пунктів, портів, осель, храмів та госпіталів (за умови, коли вони не використовуються у воєнних цілях);
- знищувати культурні цінності, історичні пам'ятники, місця відправлень культових обрядів та об'єкти, які складають культурну чи духовну спадщину народів, а також використовувати їх з метою досягнення успіху в бойових діях;
- знищувати або захоплювати власність противника та власність цивільного населення, крім випадків, коли такі дії викликані абсолютною військовою необхідністю;
- віддавати на розграбування населені пункти або місцевості.

Завдання 2

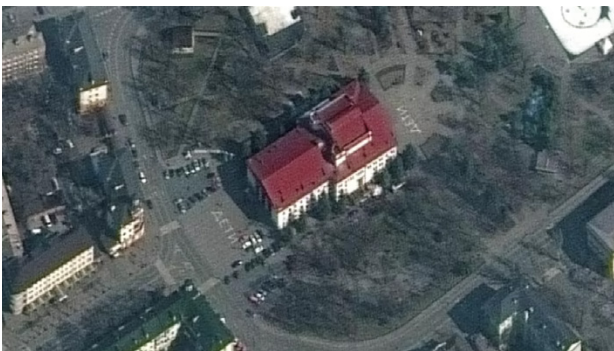
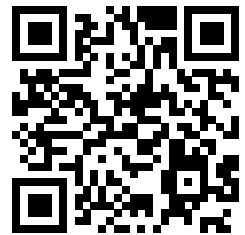
- Уважно розгляньте фото і знайдіть за допомогою інтернету та інструментів Google інформацію про події, зображені на фото.
- Визначте в групах, до якого пункту в переліку нападів невибіркового характеру вони відносяться.

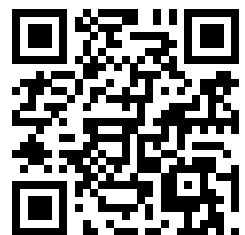
Знищення музею Сковороди. Українці порівнюють Росію з ІД і закликають виключити з ЮНЕСКО:

ЧАЕС залишилася без електропостачання. Є загроза радіоактивного викиду:

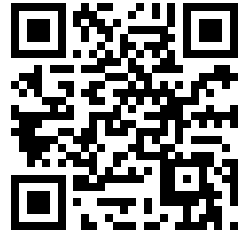

Біля театру в Маріуполі були написи «Діти» для пілотів авіації:

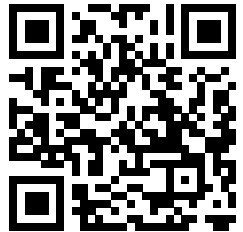

Мешканці Ірпеня тікають із міста підірваним мостом:

На Київщині окупанти розграбували школи та садочки:

Завдання 3

- Презентуйте роботу групи і висловте своє ставлення щодо необхідності фіксації таких порушень МГП.

Міні-лекція. Частина 2

Захист цивільного населення під час режиму військової окупації

МГП вимагає, щоб до цивільних людей, коли вони опиняються під владою супротивної сторони, ставилися гуманно за будь-яких обставин. Вони мають право на повагу до своєї особи, до гідності, сімейних прав, релігійних переконань та обрядів, до своїх звичаїв³². Також вони повинні бути захищені від будь-яких дій чи загроз насильства, образ.

Коли цивільні люди опиняються під владою супротивної сторони, під заборону стосовно них підпадають:

- насильство, що становить загрозу життю та здоров'ю, зокрема, вбивства, тілесні покарання, фізичне або психічне насильство, катування та каліцтво;
- пограбування та посягання на людську гідність;
- жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження;

- будь-яка форма сексуального насильства;
- репресалії, захоплення заручників, колективне покарання, залякування чи тероризування.

Також заборонена будь-яка дискримінація на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи переконань; політичних чи інших поглядів; національного чи соціального походження чи іншого статусу, або будь-яких інших подібних критеріїв.

Серед спеціальних положень, що застосовуються саме до режиму воєнної окупації, належать:

- заборона відмови від прав населення окупованої території;
- заборона змушувати цивільне населення окупованих територій присягати на вірність державі-окупанту, служити в рядах її збройних сил або допоміжних сил, надавати інформацію про збройні сили або засоби захисту окупованої держави;
- свідомо обмежувати можливості працевлаштування на окупованій території для того, щоб спонукати жителів до роботи на службі цієї держави;
- заборона повністю або частково депортувати чи примусово переміщувати цивільне населення окупованої території, окрім випадків, коли цього вимагають безпека цивільного населення чи особливо вагомі причини військового характеру;
- заборона депортувати або переміщувати частину цивільного населення держави-окупанта на окуповані нею території.

Порушення більшості цих заборон є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права та є за складом воєнним злочином.

Завдання і запитання для учнів

- ❓ Пригадайте режими окупації з історії Другої Світової війни. Чи дотримувались окупанти норм МГП?
- ❓ Які заборони щодо цивільного населення порушувались під час окупації України з 1939–1944 роки?

Фото. Остарбайтери перед виїздом до Німеччини

Історичний документ³³

Історичний документ

ОСНОВНІ ВКАЗІВКИ [ВЕРМАХТУ] ПРО ПОВОДЖЕННЯ З УКРАЇНСЬКИМ НАСЕЛЕННЯМ

[вересень 1941 р.]

1. Фюрер зберігає за собою право приймати рішення про державно-політичне оформлення території, де проживає українське населення. Військові органи влади принципово не повинні займатися цими питаннями.

На всі скарги українців щодо віддання певних територій України під управлінням генерал-губернатора чи Румунії і на всі подібні скарги треба відповідати, що Україна була врятована завдяки німецькій крові і що з тієї причини Німеччина зберігає за собою право розпоряджатися цими територіями згідно із загальними політичними потребами.

2. У разі необхідності в майбутньому буде допущена участь деяких українців в управлінні країни на рівні повітів і регіонів у формі комітетів довіри. У вищих органах влади поодинокі достойні довіри українці можуть бути запрошені тільки для консультацій, без того, щоб із цього випливали будь-які домовленості чи зобов'язання політичного характеру.
3. Кінцева економічна мета — це природний розвиток України як житниці Європи. З іншого боку, весь східноєвропейський простір повинен стати головним ринком промисловості Західної Європи...
4. Відповідно до цієї кінцевої мети, до українського населення так довго, як воно передусім у сільському господарстві покірно співробітничає, треба ставитися з доброзичливістю. Але дуже поширені серед німців прагнення залишити доступними для чужоземного населення їхні власні звичаї, форми, навіть лише з повсякденного життя, і в цей спосіб підняти життєвий рівень, мають бути категорично заборонені.

Вживання усної та письмової української мови не треба обмежувати.

Дозволяється українська преса за умови, що вона утримується в обмеженому об'ємі і підлягає суворій цензурі.

Нічого не слід чинити проти найнижчого шкільництва.

5. Українська Автокефальна Церква, так само, як і конфесійні об'єднання, дозволена з тим, що вони не займаються політикою...
6. Участь членів вермахту в українських національних святах повинна обмежуватись винятково випадками, безпосередньо пов'язаними з окупацією німецьких військ. Німецькі органи влади ні в якому разі не повинні брати на себе організацію цих свят.

Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. С. 529–530.

? Які воєнні злочини проти людяності та геноцид ви знаєте? Про що свідчать фото?

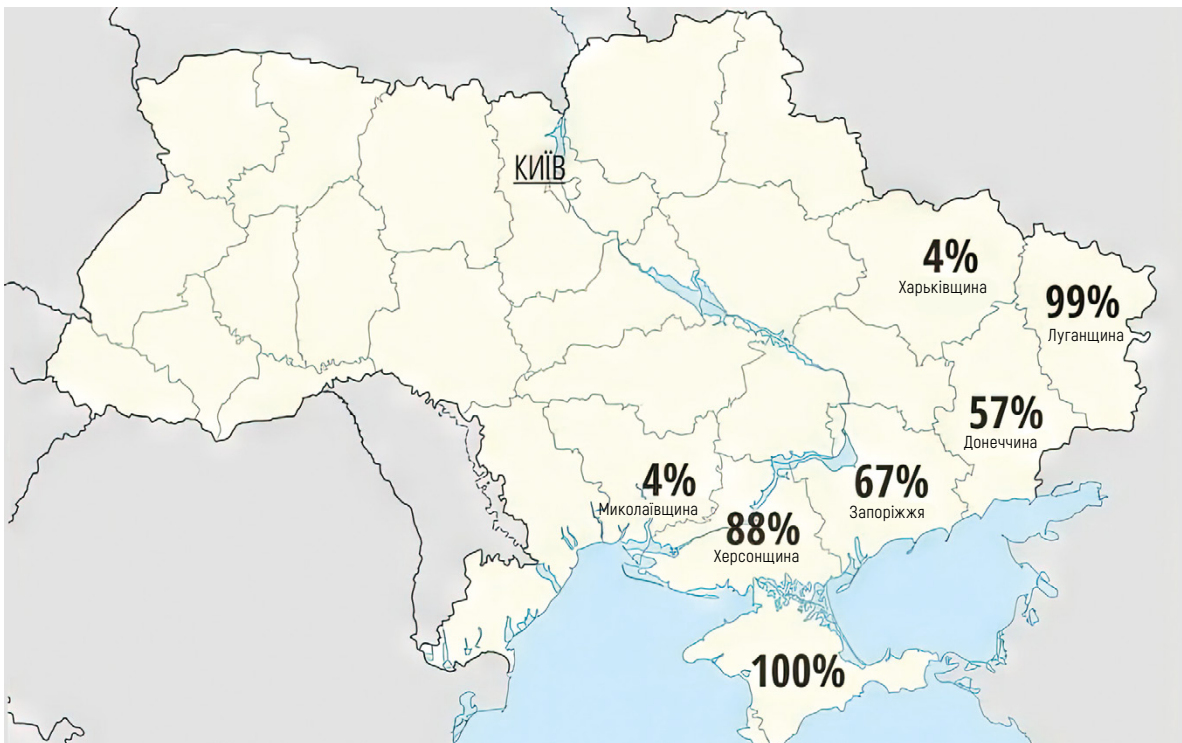

? Чи понесли держави-агресори відповідальність за воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид? Якщо так, то яку саме?

? Розгляньте мапу з відсотком окупованих військами РФ територій адміністративних одиниць України станом на 7 травня 2022 року.

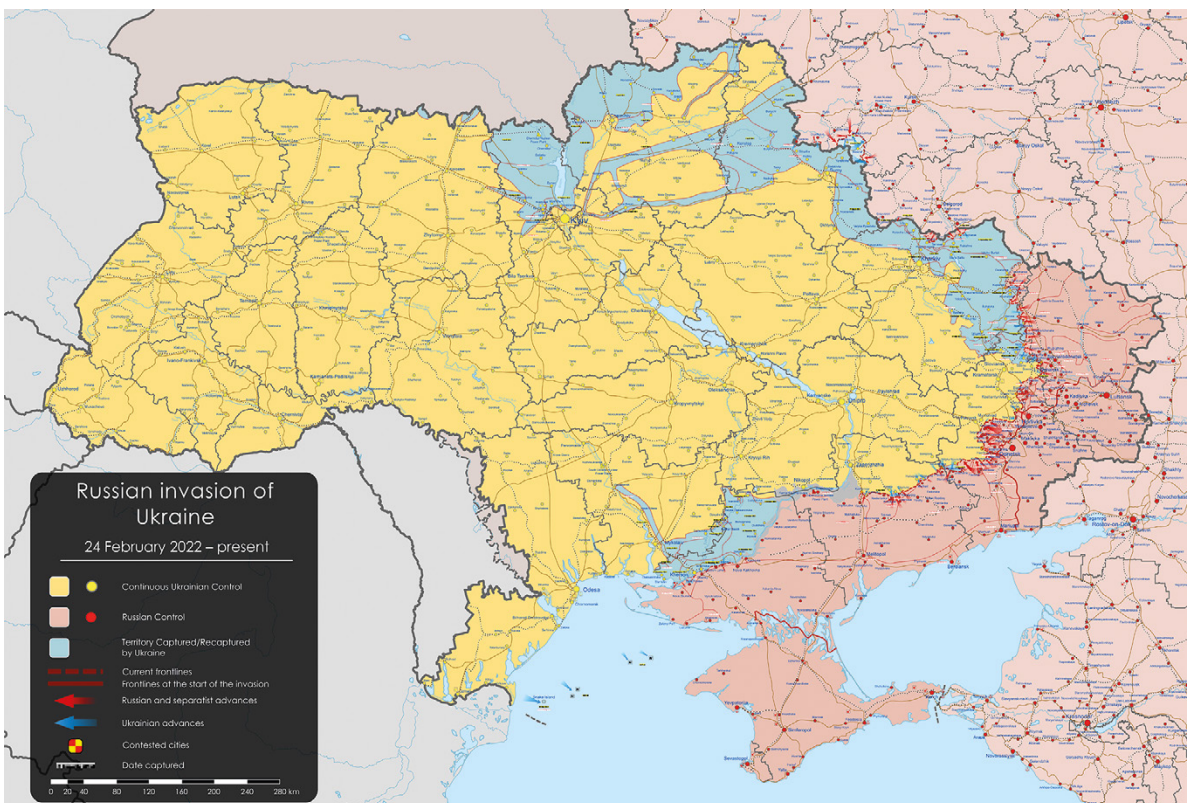

Чи знаєте ви, що відбувається на тимчасово окупованих територіях? На вашу думку, чи дотримується держава-агресор норм МГП?

Мапа окупованих територій України станом на кінець 2022 року

<https://tsn.ua/ato/u-merezhi-pokazali-vidsotkovu-chastku-okupovanih-teritoriy-ukrayini-za-oblastyami-karta-2156977.html>

Мапа територій України станом на 2024 рік з урахуванням збройного конфлікту

Робота з джерелами інформації

Головне завдання — опрацювання інформації з відкритих джерел щодо дотримання або порушень норм МГП стосовно захисту цивільного населення під час режиму військової окупації.

Завдання для груп

Завдання 1

Група 1 – ознайомтесь з текстом щодо заборон стосовно цивільного населення під час окупації. Знайдіть у відкритих джерелах спростування або підтвердження порушення норм МГП з боку РФ на території Донецької та Луганської областей. Заповнити таблицю з коротким описом інформації та гіперпосиланням на джерело.

Група 2 – ознайомтесь з текстом щодо заборон стосовно цивільного населення під час окупації. Знайдіть у відкритих джерелах спростування або підтвердження порушення норм МГП з боку РФ на території АР Крим та м. Севастополь. Заповнити таблицю з коротким описом інформації та гіперпосиланням на джерело.

Група 3 – ознайомтесь з текстом щодо заборон стосовно цивільного населення під час окупації. Знайдіть у відкритих джерелах спростування або підтвердження порушення норм МГП з боку РФ на території Херсонської області. Заповнити таблицю з коротким описом інформації та гіперпосиланням на джерело.

Група 4 – ознайомтесь з текстом щодо заборон стосовно цивільного населення під час окупації. Знайдіть у відкритих джерелах спростування або підтвердження порушення норм МГП з боку РФ на території Запорізької області. Заповнити таблицю з коротким описом інформації та гіперпосиланням на джерело.

Заборона	Опис	Джерело
Колективні покарання, так само як і будь-які залякування чи терор, забороняються. Жодна особа, що перебуває під захистом, не може бути покарана за правопорушення, якого вона не вчинила особисто.		
Високі Договірні Сторони спеціально дають згоду на те, що їм забороняється застосування будь-яких заходів, які можуть завдати фізичних страждань або призвести до знищення осіб, що перебувають під захистом, які є під їхньою владою. Ця заборона поширюється не лише на вбивства, тортури, тілесні покарання, калічення, медичні чи наукові дослідження, які не викликані потребою лікування особи, що перебуває під захистом, а й на будь-яке інше brutальне поводження з боку як цивільних, так і військових властей.		
Захоплення заручників забороняється.		
Пограбування забороняються.		

Забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні.		
Будь-яке знищення окупаційною державою рухомого чи нерухомого майна, що є індивідуальною або колективною власністю приватних осіб, держави або інших громадських установ, соціальних або кооперативних організацій, забороняється, за винятком випадків, коли це необхідно для проведення воєнних операцій.		
Заборона змушувати цивільне населення окупованих територій присягати на вірність державі-окупанту, служити в рядах її збройних сил або допоміжних сил, надавати інформацію про збройні сили або засоби захисту окупованої держави.		

Завдання 2

Доповідач із кожної групи презентує свої висновки. Водночас учитель на великому екрані, на мультимедійній дошці чи проєкторі показує всім учням матеріали, над якими працювала команда.

Завдання 3

Запитання та завдання до учнів

- Яким чином можна зупинити воєнні злочини, які чинить держава РФ на окупованих територіях?
- Скажіть, чи є в історії України подібні випадки, коли величезні злочини проти цілого народу приховувалися?
 - (Орієнтовні відповіді учнів: «Голодомор — геноцид проти українського народу», «Геноцид проти кримських татар» тощо.)
- Саме тому наступне завдання пов'язане з поширенням інформації щодо воєнних злочинів проти цивільного населення під час російсько-української війни 2014–2022 року.
- Зайдіть в мобільний додаток «Канва» або в його комп'ютерну версію на планшеті чи ноутбучі. Додаток простий та інтуїтивний у використанні. Створіть, використовуючи отримані сьогодні знання, інфографіку, допис чи обкладинку до фейсбуку, публікацію чи історію в інстаграмі з закликком припинити збройну агресію проти України та притягнути до відповідальності воєнних злочинців.

Підсумок

Притягнення до відповідальності за воєнні злочини — це обов'язок держави. У разі, якщо держава не бажає або не може притягнути осіб, винних у порушенні МГП, до відповідальності на національному рівні, застосовуються відповідальність індивідів на міжнародному рівні. У міжнародному праві існує система міжнародної кримінальної відповідальності індивідів, яка дозволяє притягати осіб, винних у скоєнні міжнародних злочинів.

У міжнародному праві існує чотири склади міжнародних злочинів. **Це агресія, воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид.**

Із початку збройної агресії проти України РФ порушила майже всі норми МГП та повинна буде понести відповідальність. Тому Міжнародне гуманітарне право залишається одним із найефективніших цивілізованих способів протидії російській агресії та майбутнього притягнення винних до відповідальності.

2.2. МЕТОДИЧНІ ВПРАВИ ЩОДО ПОДОЛАННЯ ПРОПАГАНДИСТСЬКОГО ВПЛИВУ РОСІЙСЬКИХ НАРАТИВІВ

Валентина Потапова,

керівниця напрямку національної адвокатури

ГО «Центр громадянської освіти «Альменда»»,

експертка з медіаосвіти, медіапедагогиня

Методичні особливості

Вправи є частиною Розділу 5 Теми 3 «Маніпулятивний вплив медіа» Навчальної програми для закладів загальної середньої освіти «Громадянська освіта (інтегрований курс), 10 клас рівень стандарту». Відповідає завданню курсу 6 (розвиток політичної, правової, економічної, соціальної, культурної, медійної грамотності учня / учениці, гнучкості й адаптивності, комунікабельності, готовності до співпраці, здатності розв'язувати конфлікти й запобігати дискримінації). Спрямовані на формування таких компетентностей: інформаційно-цифрова, соціальна й громадянська.

Сприяє розвитку громадянської компетентності учнівства як результату навчання у складі таких компетенцій:

- соціально-комунікативна: вміння й навички спілкування та встановлення конструктивних відносин між людьми, діалогу і громадського обговорення суспільно значущих проблем;
- інформаційно-медійна: вміння критично мислити; вміння шукати, аналізувати, оцінювати інформацію, критично оцінювати медіаповідомлення на основі аналізу джерел, соціальної ситуації;
- розв'язання соціальних конфліктів, проблем: уміння розв'язувати соціальні суперечності; формування установки на толерантне розв'язання конфліктів;
- відповідальний соціальний вибір й ухвалення рішень: готовність до ухвалення обґрунтованих рішень на основі усвідомленого й вираженого вибору;
- громадянська участь: установка на відповідальну суспільну діяльність; навички участі в соціальних та політичних процесах.

Особливістю заняття є спрямованість на ознайомлення з поняттям «постправа» та його значенням в інформаційних війнах під час збройного російсько-українського конфлікту. Для опрацювання цього поняття на заняттях із громадянської освіти передбачається, що учні оволоділи поняттями «маніпуляції», «фейки», «пропаганда», «стереотипи». Методична частина складається з набору вправ, а може бути корисна і у використанні «конструктора» занять.

Вправа 1

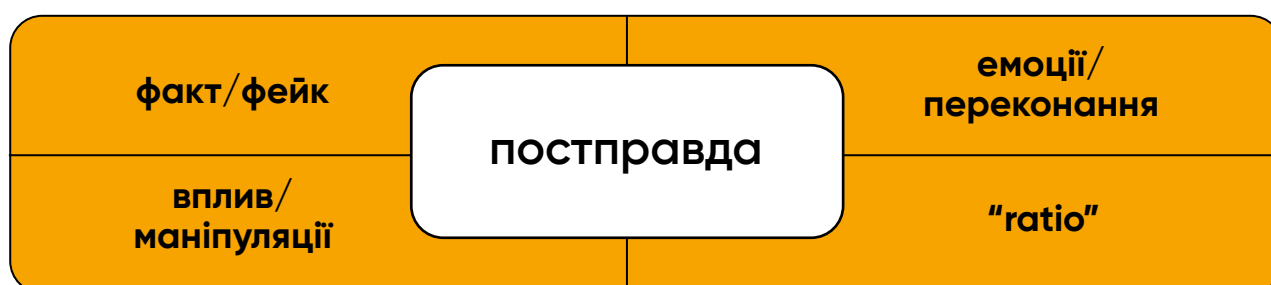
Вивчаємо дефініцію «постправда»

Крок 1 (20 хв)

- 1 Запропонуйте учням надати власне тлумачення поняття «постправда» та зафіксуйте відповіді на дошці.

Постправда — це...

- 2 Надайте для опрацювання в групах або в парах декілька визначень поняття «постправда»:
 - «постправда» позначає обставини, за яких об'єктивні факти є менш значимими для формування громадської думки, ніж апелювання до емоцій та особистих переконань;
 - «постправда» — термін для характеристики ситуації, коли емоції, викликані ситуацією, більше впливають на формування громадської думки, аніж факти, що лежать в основі ситуації. Тобто, коли emotio бере гору над ratio;
 - «постправда» вказує на ситуацію, за якої громадяни з більшою ймовірністю пристануть на аргумент, заснований на емоціях і переконаннях, ніж на фактах;
 - **posverdad** означає навмисне викривлення реальності, яке використовує переконання й емоції з метою впливу на громадську думку та соціальні відносини;
 - «постправда» — це явища, коли щось справляє враження правдивого, навіть якщо факти це не підтверджують.
- 3 Порівняйте поняття із тлумаченнями, запропонованими учнями. Обговоріть збіги або різницю. Що допомагало або що заважало надати власне тлумачення? Надайте інформацію про появу поняття, використовуючи матеріали для вчителя з теоретичної частини рекомендацій.
- 4 Запропонуйте визначити «головні терміни», через які тлумачиться поняття «постправда». Записуйте за учнями слова/поняття на дошку чи на великий аркуш паперу (у разі використання онлайн-сервісів можна скористатися інструментом Mentimeter або Padlet).

Обговоріть з учнями результати, наголосіть на тому, що постправда — це один з інструментів маніпуляцій, який не лише змінює громадську думку, а й впливає на особистому рівні на переконання користувача медіаконтенту.

Крок 2 (20 хв)

- 1 Надайте учням інформацію щодо ключових визначень.

Фейк зазвичай — це підроблена новина. Це не просто брехня³⁴, а неправда, яку видають за новину.

Маніпуляція — це не завжди фейк, це навмисно, свідомо викривлена інформація для формування певного ставлення до якоїсь проблеми, людини, явища. Це може бути надання неповної інформації, навмисне приховування одного з її аспектів, зміщення акцентів у повідомленні, висмикування з контексту. У результаті в людини викривляється відчуття реальності.

Пропаганда — це форма комунікації, яка має на меті вплинути на ставлення суспільства до проблеми, ситуації чи явища. Вона використовує і фейки та маніпуляції. Інколи вона може ґрунтуватися на правдивій інформації.

Постправда — термін для характеристики ситуації, коли емоції, викликані ситуацією, більше впливають на формування громадської думки, аніж факти, що лежать в основі ситуації.

Питання	Фейк	Пропаганда	Постправда
На кого направлено (об'єкт)?			
Для чого (ціль)?			
Спрямовано на інформування або почуття?			
Які емоції / ефект викликає?			
Результат для аудиторії?			
Які методи роботи?			

- 2 Об'єднайте учнів у групи й запропонуйте заповнити таблицю³⁵. Обговоріть результати.
- 3 Підсумуйте заняття методом незакінченого речення (вибірково, за бажанням учнів):
«Я розумію, що небезпека явища постправди у XXI столітті полягає у...»

34 <https://hromadske.radio/podcasts/feykotron/pro-shcho-rospropahanda-brekhala-ostanniu-dobu>

35 Під час підготовки таблиці використані матеріали посібника для тренерів «Не потони в інформаційному дощі».

Вправа 2

Як створюється та впливає «постправда» на споживачів інформації

Крок 1 (10 хв)

- 1 Запропонуйте учням подумати над запитанням:
 - Чому, незважаючи на «відкритість інформаційного/цифрового світу», багато людей свідомо обирає фейкову інформацію?
- 2 Зафіксуйте відповіді на дошці та зробіть певні кластери відповідей (у разі використання онлайн сервісів можна скористатися інструментом Padlet).

Відсутність медіаосвіти / необізнаність	Велика кількість інформації, тому не вистачає часу на аналіз/перевірку інформації	Інформація відповідає очікуванням та власним переконанням / є комфортною	Інша інформація не з'являється / «інформаційна бульбашка»
---	---	--	---

- 3 Обговоріть результати. Зверніть увагу на те, що, шукаючи відповідь на запропоновані запитання, учні визначили фактори, які вплинули на виникнення явища «постправда».
- 4 Надайте учням інформацію про явище «постправди», використовуйте матеріали інформаційної частини збірки.

Крок 2 (5 хв)

- 1 Попросіть учнів у парах обговорити запропоновані цитати та визначити, в чому полягає основна небезпека «постправди».
 - «Люди не схильні безпідставно сумніватися в очевидному факті або факті, який легко довести; так роблять лише для власної вигоди. Якщо чіємусь переконанню загрожує “незручний факт”, іноді легше поставити під сумнів факт, а не переконання. Це стається як на свідомому, так і на несвідомому рівнях (іноді особа, яку ми намагаємося переконати, — це ми самі), але річ у тому, що таке “постправдиве” ставлення до фактів буває лише тоді, коли ми намагаємося оборонити те, що для нас важливіше за саму правду» (Лі Макінтайр).
 - «Якби постправда була брехнею, то навіщо було б вигадувати новий термін? Зрештою, опускання поняття “постправда” до примітивного “брехня” є типовою спробою примітивізації поняття. Бо суть постправди в тому, що вона не є брехнею, а інтерпретацією правди» (Олександр Піддубний, український блогер).
 - «Люди можуть передбачати майбутнє, лише коли воно збігається з їхніми бажаннями, і водночас здатні ігнорувати найочевидніші факти, якщо ті небажані» (Джордж Орвел).

Крок 3 (20 хв)

Варіант 1

- 1 Надайте учням інформацію про те, що в російсько-українському конфлікті задля забезпечення лояльності населення РФ до збройної агресії «система путінського режиму» використовує механізми й інструменти створення «альтернативної реальності або посправди».
- 2 Запропонуйте учням виконати практичну роботу задля доведення згаданої тези.

Об'єднайте учнів в малі групи. Попросіть у групах проаналізувати тези з книжки Артура Понсонбі «Брехня під час війни», яка була написана у 1928 році.

- *Ми не хочемо (й ніколи не хотіли) війни. Головне — переконати людей, що «погані хлопці» ненавидять «нас» і вже почали (або готові почати) війну першими.*
 - *Війна ведеться тільки з вини супротивника. Це «інші», «вони» почали війну, або мріють її розпочати з дня на день, вже ось-ось. «Ми» ж змушені захищатися (тому змушені вдарити першими).*
 - *Лідер ворожої країни — справжній диявол, виплодок пекла. «Не обов'язково змушувати ненавидіти весь народ, — писав Понсонбі. — Треба персоніфікувати образ ворога, показати своєму населенню, що глава, керівник “інших” — це душевнохворий, божевільний, пришепелуватий, покидьок, запроданець, тощо».*
 - *Ми боремося за світлу справу, а не за наші (економічні чи політичні) інтереси. Слід замовчувати, що в кожній війні передусім переслідуються економічні цілі, підкреслюючи лише гуманітарні причини.*
 - *Ворог цілеспрямовано здійснює злочиння проти мирного населення, ми — тільки подекуди та випадково. Потрібно максимально оперативно поширювати відомості про жорстокості, скоєні супротивником, роз'яснюючи, що саме йому властиві подібні звірячі вчинки.*
 - *Ворог використовує заборонену зброю, порушує домовленості та міжнародне право щодо ведення бойових дій.*
 - *Наші втрати незначні, втрати противника величезні. Під час війни треба висвітлювати втрати в живій силі і техніці (своїй та супротивника) не фактичні, а керуючись своєю вигодою для створення відповідних настроїв населення.*
 - *Буквально усі представники культури, мистецтва і інтелектуали (лідери думок) підтримують нашу справу.*
 - *Наша місія священна. Наша перемога однозначна й обов'язково станеться.*
 - *Будь-хто, хто має сумнів в нашій пропаганді, — безумовний зрадник.*
- 3 Знайдіть у відкритих джерелах ЗМІ та соціальних медіа РФ приклади на кожну з цих тез (посилання на статті, виступи політиків, фото, меми, карикатури тощо).
 - 4 Обговоріть результати, визначте способи протидії в цій інформаційній війні під час збройного конфлікту.

Варіант 2 (альтернативний)

Крок 1

- 1 Надайте учням інформацію про те, що в російсько-українському конфлікті задля забезпечення лояльності населення РФ до збройної агресії «система путінського режиму» використовує штучно створений міфодизайн³⁶ в інформаційному просторі й медіапросторі з метою політичної соціалізації населення. А саме:

об'єкти (образи реальної дійсності);

знаки (імена й символи, якими позначають ті об'єкти);

концепти (поняття й мапи світобачення), що слугують інтерпретаціями командами — як поводитися стосовно тих об'єктів і знаків.

Так формуються реакції користувача медіаконтенту залежно від того, які знаки й концепти будуть приписані об'єктам і подіям реальної дійсності, трансльованим у медіа.

- 2 Запропонуйте учням переглянути відео й проаналізувати скандальний відеокліп [“Дядя Вова, мы с тобой”](#)
- 3 Об'єднайте учнів в малі групи, дайте завдання визначити *об'єкти, знаки, концепти*.
- 4 Обговоріть результати роботи груп, визначте способи протидії в інформаційній війні.

Рекомендації для вчителя щодо відповідей:

об'єкти (церкви, пам'ятники загиблим у Другій світовій війні, діти у військовій формі, мілітаристські образи російських військовиків та ін.);

знаки (знаки-ікони, знаки-індекси, знаки-символи) «русского міру»;

концепти («у Євросоюзі єдиної думки нема», «Близький Схід стогне від біди», «за океаном залишився без влади Президент», «наші вірні друзі — флот та армія», «якщо головний командир покличе у останній бій (на смерть), дядя Вова — ми з тобою!» тощо).

Вправа 3

Використання історичної інформації для міфодизайну

Крок 1 (10 хв)

- 1 Запропонуйте учням визначити роль використання міфодизайну історичної інформації в російсько-українському конфлікті як фактору для виникнення постправди.

³⁶ Міфодизайн це редизайн старовинних і створення нових міфів у масовій свідомості з метою вирішення актуальних ідеологічних завдань людських спільнот (цивілізацій, країн, націй, етносів, великих і малих груп людей): <https://www.ukrmol.kiev.ua/2018/07/blog-post.html>

Повідомте, що після 2014 року російська держава стала будувати міфи, пов'язані з осмисленням та оцінкою історичного минулого України. Ця діяльність була цілеспрямована і будувалася на певних наративах, які мали викликати у суспільстві хибні уявлення про дійсність. Для цього завдання були задіяні не лише медіа, а й кіноіндустрія, белетристика, історична освіта тощо.

Серед наративів³⁷ найбільш поширилися такі.

Наратив I. «Україна — це невдала тінь Росії». У цьому наративі російська історична пропаганда стверджує, нібито Україна — «окраїна» Росії, звідки, мовляв, походить назва країни; що саме Росія — наступниця Русі; і що українська церква не має підстав для незалежності.

Наратив II. «Україна — це штучний проєкт Заходу». У цьому наративі російська пропаганда стверджує, що Україна — це «вигадана» держава, що це «проєкт» західних країн, націлений на послаблення Росії. Стверджується, що «Україну придумали поляки та австрійці», що «українську мову створили штучно», і що «Україна відібрала чужі землі».

Наратив III. «Крим, Донбас і південний схід України — це Росія». У цьому наративі російська історична пропаганда розвиває свої улюблені тези: мовляв, Крим і Донбас завжди були російськими, а південний схід України — це насправді «Новоросія».

Наратив IV. «СРСР — потужна імперія, Сталін — герой». Ще один наратив російської пропаганди полягає у звеличенні радянського минулого і створенні нового культу Сталіна. Відповідно до російських тез, саме СРСР створив Україну, перетворив її з відсталого на прогресивну і промислову.

Наратив V. «Усі українські націоналісти були фашистами». Це одна з найважливіших тез російської історичної пропаганди. Її суть — усі націоналісти 1930-х–1940-х років були «фашистами», усі були «слугами» Гітлера. Також стверджують, нібито гасло «Слава Україні» — калька з нацистського «Гайль Гітлер».

Наратив VI. «Україна забула про перемогу над нацизмом». Важливий елемент російської історичної пропаганди — у спробі знецінити роль України в перемозі над нацизмом. В одному з меседжів стверджується, що нова українська політика пам'яті нехтує «великою перемогою», в іншому — що саме росіяни звільнили Європу від нацистів.

2 Об'єднайте учнів в пари та запропонуйте обговорити наративи.

Запитання для обговорення:

- які емоції / переконання / упередження щодо України виникають у користувачів цих наративів;
- чи легко знайти спростування цих наративів, якщо вони стали частиною шкільної історичної освіти;
- що можна зробити, щоб «зруйнувати інформаційну бульбашку», в який перебуває більшість росіян;
- як поширення антитез російським наративам допоможе у інформаційній війні проти Росії.

37 Ре-візія історії. Російська історична пропаганда та Україна. — Київ: К.І.С., 2019. — 99 с.

Крок 2 (20–25 хв)

- 1 Об'єднайте учнів в чотири групи, кожна з яких отримає одну з тез російської військової пропаганди. Використовуючи різні джерела інформації, запропонуйте учням підготувати українські тези для підліткової та молодіжної аудиторії на ТОТ України та у Росії.

Таблиця для учнів

Теза російської військової пропаганди	Українські тези для підліткової та молодіжної аудиторії на ТОТ України та у РФ
Теза «Росія здійснює миротворчу операцію» (група 1, 3)	
Ключова: «Росія здійснює спеціальну миротворчу операцію на Донбасі, а не веде війну проти України»	Теза. Росія розв'язала й веде агресивну війну проти України. Український народ веде справедливую оборонну вітчизняну війну. Запитання. Чому Путін і російська пропаганда називають війну проти України «спеціальною миротворчою операцією»? Чи відповідає це дійсності? Відповідь.
Теза «Один народ» і загроза геноциду (група 2, 4)	
Ключова: «Ми, Росія, завжди підтримували Україну та дбали про неї — тому що ми є одним народом і між нашими країнами не може бути ненависті».	Теза. Пропагандистський постулат російської влади «росіяни та українці — один народ» є обґрунтуванням агресивної війни проти України і несе загрозу нового геноциду українського народу. Запитання. Для чого влада та пропагандисти Росії постійно використовують хибне твердження «росіяни й українці / Росія і Україна — один народ»? Яка мета такого «братерства»? Відповідь.

- 2 **Обговоріть результати роботи груп.** Визначте способи поширення українських тез через соціальні мережі.

МАТЕРІАЛИ для вчителя

(використовується вчителем як допоміжний методичний матеріал³⁸)

Теза російської військової пропаганди	Українські тези для підліткової та молодіжної аудиторії на ТОТ України та у РФ
Теза: «Росія здійснює миротворчу операцію»	
Ключова: «Росія здійснює спеціальну миротворчу операцію на Донбасі, а не веде війну проти України»	Теза. Росія розв'язала та веде агресивну війну проти України. Український народ веде справедливую оборонну вітчизняну війну. Запитання. Чому Путін і російська пропаганда називають війну проти України «спеціальною миротворчою операцією»? Відповідь. Міжнародне право і російське законодавство однозначно визнають особливо тяжким злочином планування, підготовку, розв'язування чи ведення агресивної війни. Путінський режим усупереч міжнародному праву прагне поділити світ на сфери впливу, підірвати єдність демократичного світу, позбавити багато народів права самим вирішувати свою долю. Україна стала на заваді цим злочинним планам. Путінська Росія не змогла шантажем, безпрецедентним політичним та економічним тиском змусити український народ відмовитись від євроінтеграції та демократії. Тоді путінський режим у 2014 році розв'язав неоголошену війну проти України, яка почалася з окупації Криму та окремих районів Луганської та Донецьких областей. Це було грубим порушенням зобов'язань Росії за багатосторонніми та українсько-російськими договорами поважати суверенітет та територіальну цілісність України. Постгітлерівська Європа, де розпочалися дві світові війни, не знала таких злочинів. Вісім років Україна всупереч бойовим діям Росії, її постійним інформаційним, дипломатичним і економічним атакам захищала своє право обирати шлях розвитку та європейські цінності. Весь цей час путінський режим готувався до повномасштабної агресії проти України. І коли 24 лютого Росія її розпочала, то використала старий трюк держав-агресорів. Вона цинічно назвала агресивну війну «спеціальною миротворчою операцією» і спробувала покласти відповідальність за неї на жертву агресії — Україну. Так робили у 1939 році Гітлер, коли ділив Польщу з СРСР, і Сталін, коли напав на Фінляндію. Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш ще 23 лютого заявив, що російські війська на українських землях, розміщені без згоди України, не є миротворцями. Абсолютна більшість країн світу та міжнародні організації вважають вторгнення Росії нічим не спровокованою війною, а дії українського народу справедливими. Саме тому вітчизняна війна України, яка захищає свою свободу та незалежність, отримала широку моральну, дипломатичну і військову підтримку міжнародної спільноти.

	Путін і його поплічники далі твердять росіянам про миротворчу операцію, щоб уникнути позбавлення волі на строк від 10 до 20 років за підготовку та ведення агресивної війни, як це передбачає Стаття 353 Кримінального кодексу РФ».
Теза «один народ» і загроза геноциду	
Ключова: «Ми, Росія, завжди підтримували Україну та дбали про неї — тому що ми є одним народом і між нашими країнами не може бути ненависті».	Теза. Пропагандистський постулат російської влади «росіяни та українці — один народ» є обґрунтуванням агресивної війни проти України і несе загрозу нового геноциду українського народу. Запитання. Для чого влада та пропагандисти Росії постійно використовують хибне твердження «росіяни та українці / Росія та Україна — один народ»? Відповідь. Це твердження, нейтральне на вигляд, насправді лежить в основі шовіністичної ідеології російських імперців. Так влада Росії заперечує право українського народу на самостійне існування, на державний суверенітет України і навіть на самобутність української мови й культури. У її шовіністичних уявленнях, якщо росіяни та українці один народ, то багата українська культурна традиція не має цінності, а держава Україна в ідеалі має зникнути, оскільки нібито є не вираженням волі української нації, а якимось історичним непорозумінням чи плодом дій ворожих сил («Заходу», «США», «масонів», «Австро-Угорського Генштабу», «поляків» тощо). Не випадково, що під час Голодомору-геноциду 1932–1933 років у РРФСР, де проживало багатомільйонне українське населення, було знищено всі українські школи та виші, закрито україномовні газети та журнали, а під час перепису 1939 року було заявлено, що кількість українців зменшилася, як порівняти з 1926 роком, більш ніж удвічі. В кінці 1920-х — у 1930-ті роки комуністичний режим знищив українську культурну і суспільно-політичну еліту, українську церкву (УАПЦ), наукові й культурні установи. Асиміляція українців у Росії триває і після розпаду СРСР. Із 1989 до 2010 року їхня чисельність нібито зменшилася з 4,3 до 1,9 млн. Дотепер у Росії немає українських шкіл, а напередодні нападу на Україну в 2014 році російська влада закрила дві найбільші організації української діаспори в РФ, українську бібліотеку в Москві, переслідують активних українців — громадян Росії. Росія повністю знищила україномовну мережу шкіл і вишів, закрила більшість україномовних ЗМІ, українські політичні та громадські організації, переслідують українських активістів, частина з яких позбавлена волі або вже вбита, системно нав'язує населенню українофобські уявлення. Влада Росії, яка оголосила себе правонаступницею СРСР, не тільки не розкалася за геноцид українців в УРСР і на Кубані в 1932–1933 роках, що забрав мільйони життів, а й цинічно його заперечує. Тож окупація Росією нових територій України загрожує не лише дискримінацією українців і небезпекою для української державності, а й геноцидом української нації.

	Держава-окупант може повернутися до геноцидної практики знищення української інтелігенції, широкого кола носіїв українських традицій, українських культурних, наукових і суспільно-політичних інституцій, церков. Відповідно до міжнародного права геноцид — це навмисне повне чи часткове знищення національної, етнічної, релігійної чи расової групи. Запобігти «злочину злочинів» можна, зупинивши агресивну війну Росії проти України та допомагаючи самозахисту українського народу від агресора. Саме цим тепер мають займатися чесні люди в Росії та міжнародне співтовариство.
--	---

Вправа 4

Аналіз наративів легалізації серед російського суспільства війни проти України

Випереджальне завдання для учнів

Ознайомиться з інтерв'ю історика філософії, медійного аналітика і викладача Києво-Могилянської академії Михайла Кольцова «Постправда починається, коли вам байдуже, правда це чи брехня» (постправда, як вона допомагала конструювати устрій Третього Рейху та Радянського Союзу, як інстаграм підтримує толерування постправди і чому від неї найбільше страждають науковці), подкаст Куншт³⁹.

Під час ознайомлення використати та заповнити «Подвійний щоденник».

Інструкція для заповнення⁴⁰: виберіть із тексту цитату, яка справила на вас найбільше враження, викликала схвалення, протест чи нерозуміння, та прокоментуйте її.

Коментуючи, напишіть, як ви зрозуміли цю цитату. Поясніть, чому ви виписали саме її: можливо, вона близька до вашого життєвого досвіду, а може, ви не згодні з автором або хочете продовжити його роздуми. Записуйте, які думки й асоціації викликає та або інша цитата.

Оформлюйте свої записи у вигляді таблиці.

Цитата ⁴¹	Коментар (Чому записана саме ця цитата? Про що вона змушує замислюватися?)
<i>Спробуймо гнучкість нашої мови використати якраз для пошуку істини, а не для отримання політичних посад.</i>	

³⁹ <https://rozmova.wordpress.com/2019/12/20/mykhailo-koltsov/>

⁴⁰ Основи критичного мислення: навчальний посібник для учнів 10 (11) класів ЗНЗ.

⁴¹ Кольором позначені цитати, які можуть з'явитися в роботах учнів, адже перед заняттям учителю бажано зробити власний аналіз тексту.

Основним імунітетом проти помилок і хиб є знання.	
Між точним баченням світу і життєво необхідним викривленням ви завжди будете обирати друге.	
Де виникла постправда? Не тоді, коли люди почали брехати. Ось чому фейк-ньюз — це не зовсім постправда. Тому що коли ви брешете, ви все одно вимагаєте певного рівня істинності.	
А от постправда якраз взагалі не передбачає ніяких аргументів. Її основна характеристика — не те, що це брехня і те, що це фейк, а те, що це повна байдужість до істини. Яскравий приклад — це інстаграм.	
Маніпуляція відбувається тоді, коли ви розумієте, що не досягнете своєї цілі за наявних правил гри, і ви намагаєтесь «хакнути» самі правила гри.	

Крок 1 (15 хв)

- 1 Обговоріть з учнями випереджальне завдання. Визначте, використовуючи методичний прийом «картографування тексту», як учні зрозуміли поняття «постправда».

Позначте в центрі аркуша (дошки) поняття «постправда».

Визначте змістовні частини інформації, що вивчалася.

Встановіть логічні зв'язки між ними.

Представте основні ідеї (ключові слова) як компоненти схеми (кластера).

Вкажіть зв'язки ідей (понять, ключових слів) стрілками.

Крок 2 (10 хв)

- 1 Поясніть учням, що явище постправди містить чималі небезпеки, адже відкриває шлях до глобальних маніпуляцій, таких як збройна агресія. Саме на постправді побудована легалізація серед російського суспільства війни проти України.

Після початку повномасштабного вторгнення в системі освіти РФ були запроваджені обов'язкові **щотижневі заняття для всіх класів «Розмови про важливе»**⁴².

- 2 Запропонуйте учням проаналізувати частини презентацій/змісту цих уроків та визначити маніпулятивний, або відверто неправдивий характер наданих файлів.

Общее прошлое России и Украины

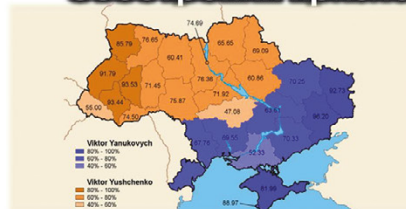

На протяжении столетий территории России и Украины
входили в состав одного государства

Историческая справка об основных этапах обострения кризиса

Декабрь 1991 г.
образование
независимого
государства Украина

Ноябрь 2004 г.
«Оранжевая революция»,
которая расколола
украинцев на два
противоборствующих
лагеря

Февраль 2014 г.
антиконституционный
переворот в Киеве,
установление
националистического
режима

Историческая справка об основных этапах обострения кризиса

Апрель 2019 г.
принятие закона о государственном языке Украины, который ограничивает сферу использования русского языка

Март 2021 г.
подписание указа Президента Украины «О введении стратегии военной безопасности Украины», целью которой является «интеграция Украины в евроатлантическое пространство и приобретение членства в НАТО»

15 февраля 2022 г.
Госдума принимает обращение к Президенту РФ о необходимости признания ДНР и ЛНР

Историческая справка об основных этапах обострения кризиса

16 марта 2014 г.
референдум о воссоединении Крыма и Севастополя с Россией

18 марта 2014 г.
воссоединение Крыма и Севастополя с Россией

Апрель 2014 г.
провозглашение Донецкой и Луганской Народных Республик и начало вооруженного конфликта на Донбассе

Россия не начинала войну

Специальная военная операция России на территории Украины не является началом войны.

Россия вступила в вооруженный конфликт, который к этому времени длился 8 лет.

За годы войны на Донбассе погибли более 13 тысяч человек, в том числе дети.

Проводимая Россией спецоперация направлена на завершение этой войны, на восстановление прав русскоязычного населения и прекращение страданий мирных жителей Донбасса.

На каких юридических основаниях Россия осуществляет свою специальную операцию на территории Украины?

Народные Республики Донбасса обратились к России с просьбой о помощи.

Специальная военная операция России на Украине проводится в соответствии со статьей 4 Договоров о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между Россией и ДНР, ЛНР.

Юридическим основанием для проведения специальной военной операции России считается также статья 51 Устава ООН.

Каких целей хочет достичь Россия в результате проведения военной спецоперации на территории Украины?

В своем обращении к россиянам Президент объяснил цели специальной военной операции:

- защита населения ДНР и ЛНР от агрессии в ходе вооруженного конфликта на Донбассе;
- демилитаризация Украины – то есть отказ Украины от разработки и размещения оружия массового поражения. Обеспечение нейтрального внеблокового статуса страны;
- исключение из политической системы Украины крайних националистических организаций и идеологий, в том числе направленных против России. В своем послании президент назвал это «денацификацией».

Крок 3 (25 хв)

Об'єднайте учнів у малі групи. Запропонуйте їм відповідно до слайдів зробити презентацію, яка спростовує неправдиві тези слайдів. Визначте цільові аудиторії презентацій (якщо є потреба, зробіть англійською мовою). Запропонуйте визначити способи поширення візуальних картинок.

2.3. МЕТОДИЧНІ ВПРАВИ ЩОДО РОЗВИТКУ НАВИЧОК ДЕКОДУВАННЯ ПРОПАГАНДИ

Олександр Мокрогуз,

завідувач катедри суспільних дисциплін та методики їх викладання

Чернігівського ОІ імені К. Д. Ушинського, доцент, кандидат педагогічних наук

Вправи можна використовувати під час викладання таких предметів: Громадянська освіта, Захист України, Історія, Медіаграмотність в умовах війни. Застосування: на занятті, поза заняттям. Клас: 10, 11.

Рекомендовано для використання під час опрацювання тем:

- навчальної програми «Історія України. Всесвітня історія. 10–11 класи» (Історія України 11 клас, розділ 7. «Творення нової України»; Всесвітня історія 11 клас, розділ 4 «Держави центрально-східної Європи: трансформаційні процеси»);
- інтегрованої навчальної програми з історії «Історія: Україна і світ. 10–11 класи» (Історія: Україна і світ (від 1939 р. до сучасності) 11 клас, розділ 8 «Україна в сучасному світі»);
- навчальної програми інтегрованого курсу для 10 класів «Громадянська освіта» (розділ 6 «Світ інформації та масмедіа»; розділ 7 «Україна, Європа, світ»);
- навчальної програми для 10–11 класів «Захист України» (розділ 1 «Основи національної безпеки України»).

Вправа 1

Путін вкрав промову Гітлера?⁴³

- 1 Об'єднайте учнів у групи.

Порівняйте уривки з промов Гітлера, Гебельса і Путіна, які виправдовували напад Третього Рейху на Польщу в 1939 році і про тотальну війну в 1943 році — і напад Росії на Україну в 2022 році. Розставте у таблиці тези відповідно до авторства за допомогою номера.

Гітлер, Гебельс	Путін

1. Це брехня, коли в світі кажуть, що ми хочемо здійснити зміни виключно силою.
2. Ми нікому і нічого не збираємося нав'язувати силою.
3. Ви знаєте про нескінченні спроби, які я робив для мирного розв'язання проблем Австрії, а потім — Судетської області, Богемії і Моравії. Усе було даремно.
4. Нескінченно довгі вісім років ми робили усе можливе, щоб розв'язати ситуацію мирними, політичними засобами. Усе даремно.
5. Німеччина не переслідує жодних інтересів на Заході. Західний вал назавжди окреслює кордони Рейху.
6. У наші плани не входить окупація українських територій.
7. Ті, хто мешкає там (у Польщі), німецькі меншини піддаються найогиднішим переслідуванням.
8. Її мета (спецоперації) — захист людей, котрі упродовж восьми років піддаються знущанням, геноциду з боку київського режиму.
9. Гданськ був і є німецьким містом, польський Сувалківський коридор був і є німецьким.
10. Україна для нас — це не просто сусідня країна. Це невіддільна частина нашої власної історії, культури, духовного простору.
11. Ви хочете тотальної війни?
12. Ви хочете декомунізації?
13. Я говоритиму з усією серйозністю і відкритістю, як того вимагає ця хвилина.
14. Говорити доведеться докладно. Питання дуже серйозне.
15. Криза, з якою ми зіткнулися на східному фронті, досягла свого апогею.
16. Ситуація на Донбасі знову набула критичного, гострого характеру.
17. Тотальна війна — це вимога цієї хвилини.
18. Обставини вимагають від нас рішучих та негайних дій.
19. Це пряма загроза існуванню всіх європейських держав.
20. Вступ України до НАТО — це пряма загроза безпеці Росії.
21. Це загроза Рейху та Європейському континенту, яка переважає усі колишні загрози.
22. Росія не може почуватися у безпеці, розвиватися, існувати з постійною загрозою, що виходить із території сучасної України.
23. Як виразник думки провідної нації на континенті, я маю повне право називати небезпеку небезпекою.
24. Ми не можемо не реагувати на цю реальну небезпеку.
25. У нас вистачає сміливості для того, щоб дивитися небезпеці прямо в обличчя, щоб холоднокрівно та нещадно вживати необхідних заходів і потім переходити до рішучих дій із високо піднятою головою, коли рівень загроз для нашої країни значно зростає.
26. Рівень загроз для нашої країни значно зростає, західні покровителі можуть сприяти появі в Україні такої зброї, щоб створити ще одну загрозу для нашої країни... Росія має

повне право вживати відповідних заходів забезпечення власної безпеки. Саме так і чинитимемо.

27. Ніколи під час цієї війни ми не дозволимо собі стати жертвою брехливої та лицемірної об'єктивності, яка стільки разів приносила великі біди німецькому народу протягом його історії!
28. Де ж тут справедливість і правда? Одна лише суцільна брехня та лицемірство. Тому з повною підставою, впевнено можна сказати, що весь так званий західний блок, сформований США за своїм образом і подобою, весь він цілком і є та сама «імперія брехні».
29. Десять років націонал-соціалізму було більш ніж достатньо, щоб показати німецькому народу всю серйозність небезпеки, яку більшовизм репрезентує на сході.
30. Вісім років, нескінченно довгих вісім років ми робили все можливе, щоб ситуація була вирішена мирними, політичними засобами.
31. Єврейство — це заразна інфекція.
32. Бацिला націоналістичних амбіцій нікуди не поділася, а спочатку закладена міна, що підриває державний імунітет проти зарази націоналізму, тільки чекала свого часу.

Запитання до учнів

Чи виникали складнощі? Чому це було складно зробити щодо окремих тез?

Чи можна ці тези вважати пропагандистськими?

Гітлер, Гебельс	Путін
1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21, 23, 25, 27, 29, 31	2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 22, 24, 26, 28, 30, 32

Вправа 2

Вчимося декодувати авторство медіатекстів

Завдання. Заповнити таблицю, вставивши до відповідної граfi назву статті⁴⁴ та номери, під якими подані уривки зі статей 2013 року.

	Вести.ru	Украинская правда	ВВС, Русская служба
Назва статті			
Уривки зі статей			

⁴⁴ Українська опозиція збирає майдан, 24 ноября 2013: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=1159157>; Виктор Янукович: убийство мечты (Мустафа Найем, УП), 22 ноября 2013: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2013/11/22/7002719/>; Евромайдан: изменит ли Янукович свое решение? 25 ноября 2013: http://www.bbc.co.uk/russian/international/2013/11/131125_yanukovych_euromaidan

Назва: **«Украинская оппозиция собирает майдан»**

Назва: **«Виктор Янукович: убийство мечты»**

Назва: **«Евромайдан: изменит ли Янукович свое решение?»**

Тексты статей для анализа

	Мова оригіналу	Переклад
1	Вечером в понедельник появилось первое заявление от Виктора Януковича. Пресс-служба президента распространила текст, в котором Янукович анонсирует большое телеинтервью, в котором, как он говорит, прозвучат ответы на все вопросы. В заявлении в частности сказано, что «альтернативы построения общества европейских стандартов у Украины нет». «Моя политика на этом пути была и остается всегда последовательной», — говорится в заявлении президента.	Увечері у понеділок з'явилася перша заява від Віктора Януковича. Пресслужба президента поширила текст, у якому Янукович анонсує велике телеінтерв'ю, у якому, як він каже, пролунають відповіді на всі запитання. У заяві зокрема сказано, що «альтернативи побудові суспільства європейських стандартів Україна не має». «Моя політика на цьому шляху була і залишається завжди послідовною», — ідеться у заяві президента.
2	О шансах Украины на подписание Соглашения об ассоциации с ЕС говорили все мировые СМИ, сами украинцы — на рынках, в маршрутках и даже в ночных клубах. А потом им сказали, что это был лишь сладкий сон. Надежды на то, что все это время Виктор Янукович искусно блефовал, чтобы добиться от европейцев максимально благоприятных условий, угасли в одночасье. Заявление Николая Азарова о приостановке подготовки к подписанию Соглашения об ассоциации не оставило ни одного шанса на положительный исход саммита в Вильнюсе.	Про шанси України на підписання Угоди про асоціацію з ЄС говорили всі світові ЗМІ, самі українці — на ринках, маршрутках та навіть у нічних клубах. А потім їм сказали, що то був лише солодкий сон. Надії на те, що весь цей час Віктор Янукович майстерно блефував, щоб досягти від європейців максимально сприятливих умов, згасли відразу. Заява Миколи Азарова про призупинення підготовки до підписання Угоди про асоціацію не залишила жодного шансу на позитивний результат саміту у Вільнюсі.
3	Провал евроинтеграции однозначно станет одним из самых сильных стимулов для мобилизации оппонентов нынешней власти. Более того, это был тот единственный козырь, которым Виктор Янукович мог не допустить объединения откровенно оппозиционного электората с разочарованными гражданами... Единственное, на что могут рассчитывать рядовые украинцы — это либо чудо, либо вмешательство большой геополитики. Впрочем, опыт показывает, что и то, и другое к Виктору Януковичу малоприменимо. Теперь взоры мировой общественности будут обращены только на улицы украинских городов и трибуны стихийных Майданов.	Провал євроінтеграції однозначно стане одним із найсильніших стимулів для мобілізації опонентів нинішньої влади. Більше того, це був той єдиний козир, яким Віктор Янукович міг не допустити об'єднання відверто опозиційного електорату з розчарованими громадянами... Єдине, на що можуть розраховувати пересічні українці — це диво чи втручання великої геополітики. Втім, досвід показує, що те й інше до Віктора Януковича малоастосовне. Наразі погляди світової громадськості будуть звернені лише на вулиці українських міст та трибуни стихійних Майданів.

4	На самого Виктора Януковича — беспрецедентное международное давление. Свое разочарование ему не перестают выражать европейские лидеры. Свою шпильку про «упущенный шанс» вставил даже вице-президент США Джо Байден, хотя Штатов ассоциация Украины с ЕС никак не касалась.	<i>На самого Віктора Януковича — безпрецедентний міжнародний тиск. Своє розчарування йому не припиняють висловлювати європейські лідери. Свою шпильку про «втрачений шанс» вставив навіть віце-президент США Джо Байден, хоча Штатів асоціація України з ЄС не стосувалася.</i>
5	Тысячи киевлян вышли на Майдан еще в четверг вечером — сразу после скандального заявления правительства об отказе от ассоциации с ЕС. При этом митинг собрали активисты через соцсети, а уже потом к нему присоединились лидеры оппозиции. Политики готовили масштабный протест на воскресенье и провели его на Европейской площади в Киеве. После агитационной кампании через соцсети и флаеры на акцию протеста пришли десятки тысяч киевлян, и их было гораздо больше, чем людей с партийными флагами.	<i>Тисячі киян вийшли на Майдан ще в четвер увечері — одразу після скандальної заяви уряду про відмову від асоціації з ЄС. При цьому мітинг зібрали активісти через соцмережі, а вже згодом до нього приєдналися лідери опозиції. Політики готували масштабний протест на неділю та провели його на Європейській площі у Києві. Після агітаційної кампанії через соцмережі та флаєри на акцію протесту прийшли десятки тисяч киян, і їх було набагато більше, ніж людей із партійними прапорами.</i>
6	Воскресную акцию протеста оппозиция готовила как средство подтолкнуть власть. Теперь, похоже, попытается столкнуть с престола. Во всяком случае, по данным, имеющимся у Партии регионов, как и девять лет назад, идет активная подготовка специалистов по революциям. В Киеве прошло уже несколько так называемых семинаров проекта «Техкемп», куда удалось пробраться регионалам. "Учили организовывать беспорядки, вербовать сторонников через соцсети, противодействовать милиции. При этом проводили семинары сотрудники Госдепа США", — рассказал депутат Рады Олег Царев.	<i>Недільна акція протесту опозиція готувала як засіб підштовхнути владу. Тепер, схоже, намагатиметься зіштовхнути з престолу. Принаймні, за даними, що є у Партії регіонів, як і дев'ять років тому, триває активна підготовка фахівців із революцій. У Києві пройшло вже кілька так званих семінарів проекту «Техкемп», куди вдалося пробратися регіоналам.</i> <i>«Вчили організовувати заворушення, вербувати прихильників через соцмережі, протидіяти міліції. При цьому проводили семінари співробітники Держдепу США», — розповів депутат Ради Олег Царьов.</i>
7	Главная разница между риторикой российских и европейских политиков состояла в том, что Москва говорила с Януковичем и его окружением языком цифр. В то время как в Брюсселе были уверены, что после полугодовых переговоров вокруг Соглашения об ассоциации, камнем преткновения остаются лишь ценностные вопросы, лежащие в правовом поле — закон о выборах, закон о прокуратуре и решение вопроса о Юлии Тимошенко.	<i>Головна різниця між риторикою російських та європейських політиків полягала в тому, що Москва говорила з Януковичем та його оточенням мовою цифр. У той час як у Брюсселі були впевнені, що після півторарічних переговорів навколо Угоди про асоціацію, камнем спотикання залишаються лише ціннісні питання, що лежать у правовому полі — закон про вибори, закон про прокуратуру та вирішення питання щодо Юлії Тимошенко.</i>

8	Несмотря на массовость протестов, политологи считают маловероятным, что Виктор Янукович прислушается к протестам. «Евромайдан вряд ли повлияет на решение властей относительно евроинтеграции. Руководители государства, исходя из опыта 2004 года, не хотят уступать улице. Любая уступка для них будет означать проявление слабости, а это ведет к перспективе потерять власть», — считает политолог Владимир Фесенко.	<i>Попри масовість протестів політологи вважають малоймовірним, що Віктор Янукович прислухається до протестів. «Євромайдан навряд чи вплине на рішення влади щодо євроінтеграції. Керівники держави, виходячи з досвіду 2004 року, не хочуть поступатися вулиці. Будь-яка поступка для них означатиме прояв слабкості, а це веде до перспективи втратити владу», — вважає політолог Володимир Фесенко.</i>
9	Украина сорвала стоп-кран. 21 ноября, ровно за неделю до подписания в Вильнюсе Соглашения об ассоциации и свободной торговле с ЕС, Киев замер как вкопанный. Премьер Азаров распорядился приостановить работу над Соглашением, а Верховная Рада оставила Тимошенко в тюрьме. Это абсолютно самостоятельное, суверенное решение Киева, принятое в национальных интересах Украины, вопреки беспрецедентному давлению со стороны США и Евросоюза, которые кнутом и пряником гнали страну к пропасти.	<i>Україна зірвала стоп-кран. 21 листопада, рівно за тиждень до підписання у Вільнюсі Угоди про асоціацію та вільну торгівлю з ЄС, Київ завмер як укопаний. Прем'єр Азаров розпорядився призупинити роботу над Угодою, а Верховна Рада залишила Тимошенко у в'язниці. Це абсолютно самостійне, суверенне рішення Києва, ухвалене в національних інтересах України, всупереч безпрецедентному тиску з боку США та Євросоюзу, які ба-тогом та пряником гнали країну до прірви.</i>

Запитання до учасників

- Чому ви віднесли назви статей до цих інформагенцій?
- Які слова-маркери ви використовували для розташування уривків зі статей?
- На що ви ще зважали під час розподілу уривків між інформагенціями?
- Чи відповідають медіатексти на запитання, що стало причиною виходу людей на вулицю?

Правильні відповіді

	Вести.ru	Украинская правда	ВВС, Русская служба
Назва статті	Украинская оппозиция собирает майдан	Виктор Янукович: убийство мечты	Евромайдан: изменит ли Янукович свое решение?
	4, 6, 9	2, 3, 7	1, 5, 8

2.4. ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ І КЕЙСИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ЗАХИСТОМ ПРАВ ДИТИНИ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Катерина Рашевська,

докторка філософії в галузі міжнародного права

експертка Регіонального центру прав людини (RCHR),

членкиня Міжсвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні,

Експертної ради Bring Kids Back UA

Завдання 1

Уважно прочитайте фабулу справи та поміркуйте, чи є наведений приклад законною реабілітацією, чи протиправною індоктринацією і перевихованням.

Катя (2007 р. н.) — громадянка України, разом із мамою проживає в окупованому Сєвєродонецьку. З вересня по жовтень 2023 року в групі 44 українських дітей перебувала в Білорусі. Там українські діти навчалися в білоруській школі, жили в місцевих родинах, мали лікувальні процедури, відвідували богослужіння російської православної церкви, ходили у військову частину, де їх вчили стріляти зі справжньої зброї, керувати бойовими дронами і навіть стрибати з парашутом. До дітей приїжджали високопосадовці Союзної держави і розповідали, як добре, що Сєвєродонецьк тепер — Росія, і що скоро вона поверне мир в охоплену нацизмом Україну.

До початку повномасштабного вторгнення Катя була обрана до міської молодіжної ради. Вона мала активну громадянську позицію та перемала в конкурсах української дитячої творчості. Після повернення з Білорусі дівчинка долучилася до російської молодіжної організації «Рух Перших».

Завдання 2

Ознайомтеся з фабулою справи.

Держава А, яка окупувала частину території **держави Б**, запровадила в місцевих школах обов'язковий курс «Підготовка молодого бійця». У ході занять школярі з 8 по 11 клас опановують загальну військову підготовку, надання першої невідкладної допомоги, основи міжнародного гуманітарного права. **Держава Б** вважає, що дії високопосадовців **держави А**, спрямовані на організацію військової підготовки її маленьких громадян, є воєнним злочином — примусом до служби в збройних силах супротивної сторони. На підтвердження своєї кваліфікації **держави Б** підкреслює, що пропаганда, за визначенням авторів Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, є прихованою формою примусу.

Запитання до учасників

Чи є воєнним злочином дії високопосадовців держави А, спрямовані на організацію військової підготовки школярів з окупованих територій держави Б? Обґрунтуйте свою відповідь.

Завдання 3

Ознайомтеся з фабулою справи.

На початку 2023 року **держави А**, яка перебуває у стані збройного конфлікту з сусідньою **державою Б**, окупувала частину території останньої. У школах, підконтрольних окупаційній владі **держави А**, було запроваджено обов'язкові заняття з патріотичного виховання, де дітей, громадян **держави Б**, змушували вивчати історію, цінності та наративи **держави А**, зокрема прищеплювали ворожнечу до **держави Б**.

Окрім того, в рамках освітніх програм окупаційна адміністрація створила юнацькі військові загони, куди примусово залучали підлітків віком від 12 до 17 років. У цих загонах дітей навчали військовій справі, проводили стрйову підготовку та надавали їм навички поводження зі зброєю. Участь у таких загонах була обов'язковою для всіх підлітків відповідного віку, а відмова розцінювалася як непокоря окупаційній владі, що каралося адміністративними санкціями проти сімей дітей.

Запитання до учасників

Проаналізуйте ситуацію з погляду міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав дитини. Чи є підстави для притягнення до відповідальності осіб, відповідальних за реалізацію таких програм? Як повинні реагувати міжнародні організації й держави для захисту прав дітей на окупованій території?

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ І КЕЙСИ

Ксенія Корнієнко,

юристка Регіонального центру прав людини

Завдання 1

Дискусійні питання

1. Чи варто політичну індоктринацію криміналізувати як окремий злочин та віднести до серйозних порушень прав дитини?
2. Прочитайте опис ситуації та дайте відповідь на запитання.

У 2014 році 2-річна Єва мала статус сироти і проживала у будинку дитини на території Кримського півострову. Жодних родичів вона не має. Через пів року після початку окупації дівчинку удочерила родина, яка переїхала до Євпаторії з території РФ. Єва отримала російське свідоцтво про народження. Дівчинка ніколи не вивчала української мови, навчання у садочку та школі відбувалося із вивченням традицій і культури РФ.

Запитання до учасників

Чи відповідатиме повернення на територію України найкращим інтересам дитини в описаному випадку?

Чи повинні російські прийомні батьки/опікуни/піклувальники нести відповідальність за всиновлення українських дітей чи встановлення над ними опіки/піклування?

Завдання 2

Зіставте факти порушень прав дитини в умовах збройного конфлікту із відповідними нормами МГП (Женевська конвенція 4, Додатковий протокол 1, Римський статут МКС) та Конвенції ООН про права дитини.

Держава А перебуває у стані міжнародного збройного конфлікту з Державою Б. Правозахисні організації задокументували такі порушення прав дитини, вчинені Державою Б.

Група 1

- **Використання дітей у військових діях:** відомо про випадки залучення дітей до 18 років і дітей до 15 років до участі у бойових діях на боці збройних угруповань Держави Б.
- **Запобігання доступу до гуманітарної допомоги:** зафіксовано блокування гуманітарних коридорів Державою Б, що призвело до обмеження доступу дітей до їжі, води та медичної допомоги.

Група 2

- **Викрадення дітей з метою їх депортації:** зафіксовано випадки викрадення дітей з окупованих територій і їхньої депортації до Держави Б.
- **Використання шкіл у військових цілях:** відомо, що військові бази були розміщені на території шкіл, зафіксовано низку випадків нападів на школи Державою Б.

Група 3

- **Сексуальне насильство щодо дівчат-підлітків:** задокументовані випадки сексуального насильства щодо неповнолітніх дівчат на окупованих територіях.
- **Напади на лікарні:** відомо, що низка лікарень була атакована під час бойових зіткнень, що призвело до загибелі та поранення дітей.

Завдання 3**Розгляд кейсу «Депортація чи евакуація»**

Група 1 — обґрунтуйте, що в наведеній ситуації відбулася депортація дітей.

Група 2 — обґрунтуйте, що в наведеній ситуації відбулася евакуація дітей.

Група 3 — обґрунтуйте, чому головна лікарка і депутат несуть відповідальність за депортацію.

Група 4 — обґрунтуйте, чому дії головної лікарки і депутата залишалися в рамках МГП.

Ситуація

На території Херсонської області розташований Херсонський обласний будинок дитини. На момент окупації Росією частини Херсонської області у лютому 2022 року в закладі перебувало 48 дітей, 15 з яких мали батьків, що не були позбавлені батьківських прав.

Після окупації на його базі було створено російський «Дім дитини». Очільником призначили колишню головну лікарку Херсонського будинку дитини, яка була раніше призначена на цю посаду уповноваженими органами України, але під час окупації перейшла на бік Росії.

Напередодні української контрнаступальної операції на Херсонщині, 14 жовтня 2022 року російська окупаційна адміністрація ухвалила рішення про евакуацію українських дітей з Херсонського обласного будинку дитини «з безпечних міркувань та з метою забезпечення медичних послуг».

21 жовтня 2022 року персонал «Дому дитини» на чолі з головною лікаркою за усною вказівкою депутата Державної Думи РФ Івана Костюкова розпочав процес переміщення дітей. Про точне місце перебування дітей повідомлено не було.

Документи про евакуацію дітей підписала головна лікарка закладу. Присутність депутата під час евакуації дітей була зафіксована на фото та відео, хоча він не часто їздив у Херсонську область, а також не брав безпосередньої участі під час переміщення дітей.

У російських медіа депутат заявляв, що він опікувався соціальними питаннями населення Херсонщини та дітей в окупованому Криму. Він також наголосив, що 50 евакуйованих дітей з «Дому дитини» повернуть у селище Воскресенське Херсонської області, в якому станом на липень 2024 року завершується реконструкція будівлі для цієї дитячої установи.

Представники Росії не повідомляли про місце евакуації українських дітей і не докладали зусиль для пошуку їхніх родичів. Згодом російські журналісти опублікували сюжет з дітьми в інтернаті «Ялинка» в місті Сімферополі (Крим), на яких було виявлено декількох дітей з Херсонського обласного будинку дитини. На адресу окупаційних органів неодноразово надходили скарги про неналежне ставлення до вихованців, антисанітарію та низький рівень соціального забезпечення.

Компетентні органи влади України звернулися до РФ щодо порушень прав українських дітей в інтернаті «Ялинка», а також повідомили, що частина дітей мала батьків. Представники РФ не відреагували на звернення. Натомість вони видали дітям свідоцтва про народження російського зразка. Метою цього, за словами Івана Костюкова, було забезпечити надання дітям медичних та соціальних послуг на рівні з іншими російськими дітьми.

Мати однієї дитини дізналася про вказану ситуацію з репортажів українських медіа. Про переміщення своєї дитини в Крим вона почула вперше. У жовтні 2023 року поїхала за своїм сином на територію Криму й самотужки забрала його додому.

У 2024 році 7 дітей з Херсонського обласного будинку дитини возз'єдналися з родичами завдяки перемовинам між Україною та Росією за посередництвом Катару. Однак, більшість дітей залишається під контролем РФ.

Завдання 4

Розгляд практичних кейсів депортації, індоктринації, мілітаризації дітей

Кейс 1.

Прочитайте опис ситуації та дайте відповіді на запитання.

На момент окупації Кримського півострова Російською Федерацією 9-річна Марина проживала з сім'єю у Сімферополі, ходила до 3 класу української школи.

Із нового навчального року заняття перевели на російську мову. Крім того, у школі запровадили нові «загальноросійські» навчальні стандарти, завезли нові підручники російською мовою. У класі Марини ввели предмети «Народи Росії» (рос. — «Народы России») та «Росія і я» (рос. — «Россия и я»), в рамках яких розповідали, що «Крим — це одвічно російська земля, невіддільна частина Росії», розказували про «подвиги радянських солдатів» під час Другої світової війни і навчали патріотизму та любові до Росії. У 5 класі Марина долучилася до діяльності молодіжно-патріотичної організації «Кримпатріотцентр» (рос. — «Крымпатриотцентр»). Коли Марині виповнилося 14 років, їй та її однокласникам на урочистій лінійці вручив російський паспорт голова «республіки Крим». Дівчина дуже пишалася цим фактом.

У 2021 році 16-річна Марина та її однокласники поїхали на відпочинок до санаторію «Золоті піски» (рос. — «Золотые пески») на території Білорусі. Під час їх перебування в «санаторії» у закладі проводили концерти і культурні заходи, присвячені історії й традиціям Росії, кожного ранку діти співали російський гімн.

До санаторію приїхали журналісти, які опитували дітей про їх враження і плани на майбутнє. Марина розповіла, що пишається бути частиною великої російської нації та прагне навчатися у Москві й працювати у Слідчому комітеті.

Запитання до учасників

- ❓ *Які порушення норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини були вчинені в цій ситуації?*
- ❓ *Які соціально-психологічні наслідки матимуть такі події для дитини?*
- ❓ *Чи відповідає нормам МГП той факт, що Марина та її однокласники, що перемістилися в Крим з РФ, навчалися за однаковими програмами?*

Кейс 2.

Прочитайте опис ситуації та дайте відповіді на запитання.

16-річна Олена проживає у селі на території тимчасово окупованої Херсонщини разом із бабусею. До початку повномасштабного вторгнення дівчина відвідувала українську школу, займалася народними танцями та планувала вступати до педагогічного університету на вчителя історії.

Після початку бойових дій на території області навчання в українській школі припинилося через безпекову ситуацію. До початку нового навчального року окупаційна влада не переймалася організацією навчального процесу для дітей, що проживали у селі та навколишніх населених пунктах. З початком вересня окупанти привезли до місцевої школи нові підручники і трьох нових вчителів із території РФ: російської мови та літератури, історії Росії та суспільствознавства. Частина викладацького складу становили колишні вчителі школи, які викладали по декілька предметів одночасно через брак кадрів.

Протягом вересня Олена не ходила до російської школи, продовжувала навчання онлайн в 11 класі української школи. Проте невдовзі до її будинку прийшли працівники ФСБ. Олені дали два варіанти вибору: або вона завтра ж іде до місцевої школи, або її бабусю позбавлять батьківських прав, а саму Олену відправлять в російську родину та переведуть до кадетського класу. Дівчина погодилася на перший варіант і була змушена покинути українську школу, яку планувала таки відвідувати таємно, бо заняття проходили одночасно з російською.

Моральний стан Олени різко погіршився. Дівчина переживає за бабусю та своє майбутнє, проте продовжує підтримувати Україну і не полишає надії виїхати на підконтрольну уряду територію України й здійснити свої плани, хоч і не знає, чи вдасться підготуватися до вступу та підтвердити свій російський атестат.

Запитання до учасників

- ❓ *Які порушення норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини були вчинені в цій ситуації?*
- ❓ *Які соціально-психологічні наслідки матимуть такі події для дитини?*
- ❓ *Чи можна вважати освіту, яку забезпечила окупаційна влада, доступною, наявною, прийнятною й адаптивною?*

Кейс 3.

Прочитайте опис ситуації та дайте відповіді на запитання.

12-річний Максим проживав в Ізюмському районі Харківської області. Відразу після окупації школа Максима перейшла на російську мову навчання та федеральні освітні стандарти викладання. З'явилися нові предмети, такі як «Народи Росії» та «Росія і я», кожного діти понеділка співали російський гімн та слухали «Розмови про важливе» (рос. — «Разговоры о важном»). Директором школи призначили громадянина Росії з Білгорода. Учителями стали місцеві жителі, часто навіть ті, хто не мав відповідної освіти.

У школі планували відкрити набір для навчання у кадетському класі на наступний рік. Батьки Максима не хотіли віддавати хлопця на навчання туди, проте адміністрація школи наполягала. Влітку для дітей організували освітню поїздку до Вороніжа, де вони відвідали місцеві пам'ятки архітектури та історії, поспілкувалися зі священником Російської православної церкви, а також завітали до школи, де вже впроваджена практика кадетських класів. Максим загорівся ідеєю вступу до такого класу і перспективою безоплатного навчання в училищі в Москві після 9-го класу. Батьки хлопця не підтримували таку ідею, проте не могли відкрито висловлювати свої побоювання через ризик переслідування окупаційною владою.

У кінці серпня 2022 року ситуація на фронті змінилася. Через загрозу наступу «нацистського режиму» всіх місцевих дітей вирішили відправити на відпочинок до таборів на території РФ та у Криму. Додому до Максима прийшли російські військові з автоматами та сказали, що завтра хлопчик поїде до табору «Ведмежа» (рос. — «Медвежонок») у місті Геленджик на три тижні, поки ситуація не стабілізується. Під тиском батьки були змушені підписати згоду.

Через тиждень містечко було деокуповане Силами оборони. По трьох тижнях Максим не повернувся й рідко виходив на зв'язок. Через два місяці сусід, що супроводжував дітей до табору, повідомив батькам, що їхнього сина передали на тимчасове виховання громадянам Росії і таки віддали до кадетського класу, а додому привезуть, «коли Росія повернеться», адже він тепер громадянин РФ.

Запитання до учасників

Які порушення норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини були вчинені в цій ситуації?

Які соціально-психологічні наслідки матимуть такі події для дитини?

Чи можна вважати, що згоду батьків Максима на його навчання у кадетському класі та його поїздку до російського табору було отримано правомірно?

Кейс 4.

Прочитайте опис ситуації та дайте відповіді на запитання.

6-річна Вероніка, її батько й старша сестра Надія проживали на окупованій частині Запорізької області. Восени дівчинка пішла до першого класу школи, яку перевели на російську мову навчання та федеральні освітні стандарти викладання. Її посадили за першу парту, яку

присвятили «герою СВО». Вероніка погано знала російську мову, через що отримувала регулярні зауваження від учителів. Невдовзі у школі провели акцію «Росія — моя батьківщина» (рос. — «Россия — родина моя»), в рамках якої діти малювали плакати, що зображували найвеличніші культурні пам'ятки РФ. Діти також писали листи на підтримку російських солдат на фронті.

Крім того, у школі регулярно проходили зустрічі з російськими військовими, метою яких було підняття «патріотичного духу молоді». На одну з таких зустрічей військовий приніс уламок українського дрона, пояснював дітям принцип його роботи та способи, як його збити.

У школі також організували гурток «російського народного танцю», до якого доєдналася Вероніка. Через декілька місяців дівчинка була повністю захоплена російською культурою, мріяла виграти танцювальний конкурс і потрапити на змагання у Санкт-Петербурзі. Батько дівчинки підтримував нові захоплення дочки, проте сестра, яка уникала шкільних активностей, прагнула деокупації території.

Мама Вероніки та Надії проживає у Вінниці і з початку окупації не полишала спроб забрати дівчат до себе. Зрештою, із допомогою благодійних організацій та органів влади, сестри опинилися на підконтрольній уряду України території.

Вероніка пішла до української школи, проте їй було важко навчатися через мовні складнощі. Після того, як однокласники дізналися, що вона виїхала з окупації і побачили її фото з російським прапором у російському телеграм-каналі, дівчинку почали називати «сепаратисткою». Учителі не надто реагували на зауваження мами. Унаслідок стресу у Вероніки почалися проблеми зі здоров'ям.

Запитання до учасників

Які порушення норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини були вчинені в цій ситуації?

Які соціально-психологічні наслідки матимуть такі події для дитини?

Чи допустимо залучати до навчального процесу військових як гостей і демонструвати дітям предмети озброєння?

Кейс 5.

Прочитайте опис ситуації та дайте відповіді на запитання.

14-річний Олег проживав з мамою та двома молодшими братами у місті Сватове на Луганщині. Вони мали статус багатодітної сім'ї. Тато хлопців служив у Збройних силах України з 2016 року. Після окупації міста у березні 2022 року російські військові та співробітники секретних служб почали збирати відомості про людей, що мають зв'язок з українськими військовими та підтримують проукраїнську позицію. За отриманою від сусідів-колаборантів інформацією про їхнього тата, невдовзі російські військові прийшли додому до Олега. Мати відмовилася повідомляти їм будь-яку інформацію про чоловіка та заявила, що не знає, де розташовані позиції українських військових.

Родина планувала спробувати евакуюватися. Проте російські військові повернулися наступного дня і вивезли жінку до «ізолятора». Олега та його братів забрала представниця «уповноваженого в правах дитини в ЛНР». Дітей спочатку доставили до Луганської лікарні для медобстеження. Там у братів Олега виявили гастрит і направили на оздоровлення до міста Подольськ Московської області. Хлопцю не дозволили поїхати з братами і не сказали, коли й куди ті повернуться. Через декілька днів співробітник соціальної служби разом із російським військовим прийшов до лікарні та сказав, що Олега і ще декількох його однокласників відправлять натомість на зміну до Центру військово-спортивної підготовки та патріотичного виховання молоді «Воїн» у Чеченській республіці.

У рамках зміни у центрі діти проходили заняття із вогневої, інженерної та тактичної підготовки, навчалися управляти БПЛА, надавати першу допомогу, а також слухали курс лекцій про національну безпеку РФ. Після завершення підготовки Олега відправили до Тюмені під тимчасову опіку до сім'ї колишнього військового ЗС РФ. Про місцезнаходження братів і мами хлопець так і не дізнався. Він кілька разів намагався зв'язатися з батьком, проте прийомні батьки заявляли, що той вже давно про нього забув або загинув. Олег намагався втекти і повернутися в рідне місто, але його щоразу повертали у російську родину, де він перебуває до цього часу. Хлопець вірить, що про нього не забули і він знову опиниться в Україні.

Запитання до учасників

Які порушення норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини були вчинені в цій ситуації?

Які соціально-психологічні наслідки матимуть такі події для дитини?

Чи є у діях росіян, спрямованих на створення перешкод у поверненні Олега до України, елементи окремого міжнародного злочину? Якщо так, якого саме?

Кейс 6.

Прочитайте опис ситуації і дайте відповіді на запитання.

15-річний Артем на момент початку повномасштабного вторгнення проживав у Маріуполі в інтернатному закладі, оскільки його батьки були позбавлені батьківських прав. Разом із групою вихованців закладу та вихователькою хлопець переховувався від обстрілів у підвалі місцевої школи. У середині березня російські військові зайшли до підвалу та повідомили про необхідність евакуювати весь заклад до Росії. Вихователька вагалася, але все ж погодилася.

Наступного дня всіх дітей під конвоєм з представників ЗС РФ відвезли до спортивно-оздоровчого табору «Ромашка» у селищі під Таганрогом. Протягом місяця дітей 5–10 років передали під тимчасову опіку російським громадянам. Старші діти поки залишалися у таборі. Всім, кому виповнилося 14, видали російські паспорти. Для них проводили заняття з російської мови, історії, культури та традицій РФ. Інших предметів не викладали. Крім того, діти брали участь в акціях на підтримку російських солдатів та мали з ними особисті зустрічі. На концерті до дня Росії в таборі з'явилася голова відділу освіти Ростовської області. Наступного тижня Артему повідомили, що відтепер він житиме у родині жінки,

де крім нього є ще троє прийомних дітей. Артем був не проти, адже вже звик до табору і до цього ніколи не проживав у сім'ї. До того ж, йому пообіцяли фінансову стабільність і пільги при вступі в університет.

Хлопець переїхав до Ростова і восени вступив до коледжу зв'язку й інформатики. Там він долучився до відділення «Юнармії». Разом із прийомною сім'єю він часто бере участь в офіційних заходах, дає інтерв'ю. В одному з них Артем повідомив, що він дуже щасливий бути громадянином Росії і пов'язує своє майбутнє із розвитком російської науки.

Запитання до учасників

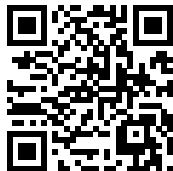
- Які порушення норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини були вчинені в цій ситуації?
- Які соціально-психологічні наслідки матимуть такі події для дитини?
- Чи відповідає принципу найкращих інтересів дитини залучення Артема до публічного коментування пережитого досвіду?

КОРИСНІ МАТЕРІАЛИ І ЛІТЕРАТУРА

До розділу 1

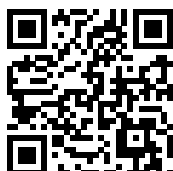
1. Machel Study. 10-Year Strategic Review. Children and Conflict in a Changing World:

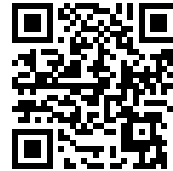
2. Michael Wessels. Children and Armed Conflict: Introduction and Overview:

3. UNICEF. 25 Years of Children and Armed Conflict: Taking action to protect children in war:

4. Спеціальна доповідь Уповноваженого ВРУ з прав людини. Нерозквітлі: Порушення прав українських дітей на тимчасово окупованих територіях України та у Росії: депортація, мілітаризація, індоктринація:

5. Спеціальна доповідь Уповноваженого ВРУ з прав людини. Переопилені: Системна російська політика знищення української ідентичності дітей:

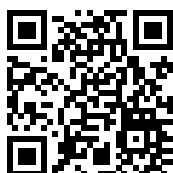

6. Книжка «Війна голосами дітей»:

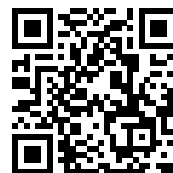

Безкоштовні курси

1. Children's Right to Education in Armed Conflict:

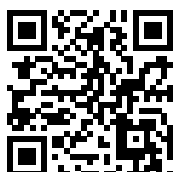
2. The Children and Armed Conflict Primer:

До підрозділів 1.2 і 1.3

Посібники

Курбан О. В. Сучасні інформаційні війни у мережевому онлайн просторі. Навчальний посібник (2016). Режим доступу:

Монографії

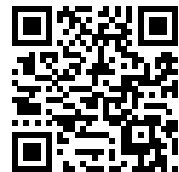
Георгій Почепцов

1. Смысли и войны: Украина и Россия в информационной и смысловой войнах (2016)
2. Від покемонів до гібридних війн: нові комунікативні технології XXI століття (2017)
3. Виртуальные войны. Фейки (2019)
4. Управление будущим (2019)
5. Пропаганда 2.0 (2020)
6. СССР страна, созданная пропагандой (2020)
7. Токсичний інфопростір. Як зберегти ясність мислення і свободу дії (2022)
8. Информационные войны. Новый инструмент политики (2022)

Лі Макінтайр. Постправда / Пер. з англ., 2021.

Статті

Візниця Ю. В. Проблеми дослідження феномену «постправда» в медіакommунікаційному просторі / Ю. В. Візниця // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. праць / Класичний приватний університет. — Запоріжжя, 2019. — Вип. 83. — С. 93–101. Режим доступу:

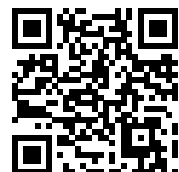

Горбенко Н. Ю. Постправда як феномен сучасної політики. Режим доступу:

Марків О. Блог як засіб маніпулювання і протидії маніпулятивним впливам в умовах інформаційної війни / О. Марків // Журналістики, видавнича справа, редагування: вчора, сьогодні, завтра: збірник наукових праць «Актуальні проблеми теорії соціальних комунікацій». — Вип. V. — К.: ДП «Експрес-об'ява», 2015. — с. 26–36.

Марків О. Т. Постправда та фактчекінг — тренди сучасної комунікації / О. Т. Марків // Наука та освіта: ключові питання сучасності: міжнародна науково-практична конференція, 18 травня 2018 р., м. Чернівці. — 2018. — Том. 11. — С. 112–119. Режим доступу:

Почепцов Г. Постправда як новий виток розвитку цивілізації. Режим доступу:

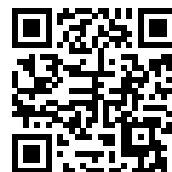

Інтернет-ресурси

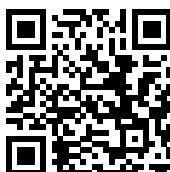
Сайт Академії української преси. Режим доступу:

Сайт «Національний проєкт з медіаграмотності Міністерства культури та інформаційної політики України». Режим доступу:

Сайт STOP FAKE. Режим доступу:

Сайт "Центр громадянської освіти "Альменда":

До розділу 2.

Посібники:

1. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право : навч.-метод. посіб. 3-тє вид., перероб. та доп. / О. Козорог, Т. Короткий, І. Костюк, Т. Ремех, Н. Хендель ; за заг. ред. Т. Короткого ; УГСПЛ ; ТЧХУ. – Київ; Одеса : Фенікс, 2024. – 252 с. Режим доступу:

2. Медіаграмотність під час війни: теорія, методика, інтерактив. Навчальний посібник / Довженко О., Єгорова А., Іванова Т., Міський В., Потапова В., Юричко А. / за загал. ред. О. Волошенюк, В. Іванова. — К. : Академія української преси, Центр вільної преси, 2023. — 68 с.

3. Техніки декодування російської пропаганди на заняттях з історії та громадянської освіти. Навчально-методичний посібник / Желіба О.В., Мокрогуз О. П., Волошенюк О.В./ За редакцією Волошенюк О. В., Євтушенко Р. І. — Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2023. — 81 с. :

4. Медіаосвіта в огні. Методичні рекомендації для вчителів курсу «Громадянська освіта»/«Історія». Навчально-методичний посібник / Потапова В. І., Дегтярьова Г. А., Мокрогуз О. П., Желіба О. В, Ковач І. М./ за редакцією Волошенюк О. В., Іванова В. Ф., Євтушенко Р. І. Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2023. 61 с. :

5. Як учителі можуть підтримати дітей-переселенців: навчання з емпатією. Посібник для вчителів, шкільних психологів та вихователів /О.Пометун, Г.Серова/, 2024. – 118 с.:

6. Навчальне видання: Історія як пропаганда / Керівник проєкту та упорядник: Андрій Ферт/ – Київ, DVV International Ukraine, 2024. – 276 с.:

Як протидіяти впливу російських наративів на школярів. Збірник інформаційно-методичних матеріалів / К. Рашевська, В. Потапова, О. Мокрогуз, К. Корнієнко; за заг. ред. О. Волошенюк, В. Потапової. — К.: Громадська організація «Центр громадянської просвіти “Альменда”», 2024. — 78с.

